

SZERB SZOCIALISTÁK A HÁBORÚBAN

ÍRTA
GÖNDÖR FERENC

KUNFI ZSIGMOND
BEVEZETÉSÉVEL

NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA
Budapest, VII, Erzsébet-körút 35

ELŐSZÓ

A NEMZETI ESZMÉNEK A HÁBORÚBAN VALÓ SZEREPÉRŐL

Ebben a könyvben a szerb szociáldemokrata pártnak a háborúval összefüggő egynémely küzdelméről és szenvedéseiről van szó, amelyeket a *Népszava* sajtóhadiszállásbeli tudósítója, Göndör Ferenc, a magyar szociáldemokrata párt tagja, ragadott ki a háborús események forgatagából. Maga a tárgy — magyar szociáldemokrata megértő beszéde a szerb szociáldemokraták harcáról — olyan, amely megelégedéssel tölthet el mindenkit, aki a háborút *államok* politikai mérkőzésének tekintik s így nem érzi kötelességének azt, hogy gyűlölettel, kicsinyléssel vagy elkapottságával forduljon, mint egyén vagy politikus ama népek ellen, amelyeknek államával az ő állama harcban áll. A magyar államnak lehetnek olyan érdekei, amelyek a mai társadalmi rend és hatalmi megoszlás

mellett csak a fegyverek erejével érvényesíthetők. A szerb államnak lehetnek olyan törekvései, amelyek a gazdaság, politika és művelődés mai rendszere mellett szükségképen háborúra vezetnek. De a két állam szociáldemokratáinak, akiknek ez ellen a társadalmi rend és hatalommegosztás ellen való harc, akiknek a gazdaság, politika és művelődés mai rendszere ellen való küzdelem volt létalapjuk: e két állam szociáldemokratáinak nem volt és nincsen semmi bajuk egymással. A háború az államok és nem a szociáldemokráciák harca egymás ellen: ezzel a gondolattal nézi a magyar szociáldemokrata ebben a könyvben a szociáldemokrácia szerbiai küzdelmét. Törekvéseiknek hajdani közösségéből és jövőendő összekapcsolódásuk biztos tudatából támadt a megértésnek, rokonszenvnek és részvétnek az a hangja, amely — a magyar szociáldemokrata mozgalom legjobb és leggondosabban ápolt hagyományainak tisztas öröksége gyanánt — szól e kötet írásaiból az olvasóhoz. Ezzel a megállapítással természetesen semmiképpen sem akarjuk kisebbiteni azt az egyéni érdemet, amely abban áll, hogy a *haditudósító* a háború ígész erejű tényével való közvetlen érintkezés Útján sem szédült bele a nemzeti gyűlölködésnek oly hangosan csapkodó ten-

gerébe. Mert hiszen talán nagyobb virtus megmaradni a népek között való szolidaritás hívéül annak, aki közvetlenül szemléli, mily rettenetességek történnek akkor, amikor az állami politika egymás ellenségeivé teszi a népeket, mint annak, aki a véres és füstös események színhelyétől távol figyeli az e tusában feszülő erőket és látja, hogy minél jobban levetik álmezüket, annál szemléletesebben megtanítják a figyelőt arra, hogy az európai emberiségnek a pusztulás büntetésének terhe alatt szakítania kell a háborúval összefüggő osztályok közötti béke és nemzetek közötti harc módszerével és rá kell térnie az osztályok közötti harcnak és nemzetek között való békének jólétet, egészséget, gazdagságot és művelődést nemző módszerére.

A szerb szociáldemokraták — e könyv tanulságai alapján — sohasem tértek el a szociáldemokrata küzdelemnek ettől, a háború előtt egyetemes érvényű módszerétől. A háború kitöréséig harcoltak az ellen a politika ellen, amelynek méhében ott szunynyadt a háború; a háború kitörésének percében, mit sem törődve a háború jelentkezésének pillanatnyi formájával, azal, hogy támadó vagy védekező háború görgetege zúdul-e rájuk: szembehelyezkedtek kormányukkal s nem vállaltak po-

litikai közösséget a háborúval s ami a rajtuk uralkodó hatalom parancsszava volt, azt nem avatták szavazatukkal és hozzájárulásukkal a saját ügyükké; a háború minden mozzanatában, jó- és balszerencséiben követelték a békét, mint amely népük minden érdekének a legjobban megfelel és méltósággal viselik népükkel egyetemben azt a gyászt, amely intő szavuk és akaratuk ellenére reászakadt.

*

A hadviselő államok szociáldemokrata pártjait háborús magatartásuk szerint két csoportra lehet osztani: *Egyik* részük megszavazta a hadihiteleket, belépett a háborús kormányba, kihirdette és tartja a pártközi békét, a háború tartamára felfüggesztette az osztályharcnak a munkások részéről való öntudatos és szándékos folytatását, A szociáldemokrata pártok *másik* csoportja ama felfogás alapján, hogy az uralkodó osztályok a háborúban és a háború által a saját politikájukat folytatják, azt tartotta helyesnek, hogy a *munkásosztály is folytassa saját politikáját* anynyira és olyan eszközökkel, amennyire és amilyen eszközökkel a háborús viszonyok közepette ez lehetséges. Eme megfontolások alapján nem szavazták meg a hadihitelt, rámutattak az osztályharcnak az

emberek akaratától független tényeire, amelyek a háborúban erősebben és kirívóbban jelentkeznek, mint bármikor máskor s mindezek alapján továbbra is ellenségüknek tekintették a rajtuk uralkodó osztályokat és azok képviselőjét: a kormányt. Az olasz és orosz szociáldemokraták mellett ezt a második álláspontot vallotta a *szerb* szociáldemokrata párt is, szemben a nagy nyugati államok, Németország, Franciaország és Anglia szociáldemokrata és munkáspártjaival. Az osztrák-magyar monarchia szociáldemokrata pártjairól ebben az összefüggésben alig lehet beszélni, mert ezek a pártok nem rendelkeztek azzal a politikai fegyverrel, amely a háború alatt az ilyen elhatározások egyetlen tetteváltója lehet: a parlamenttel. A magyar képviselőházban a munkásoknak nincsen képviselőjük; az osztrák képviselőház a háború óta nem tanácskozott.

A háború szocialista irodalma, különösen a német, alapjában véve nem egyéb, mint ennek a kérdésnek megvitatása. Világrengető események forgatagában, amikor száz-ek ezer esnek el, kicsinyesnek tűnhetik fel az arról való vitatkozás, mit mondanak és miképpen szavaznak a szociáldemokrata képviselők. De ez a látszat hamis, mert ezek mögött a szavak mögött igen nagy je-

lentségű dolgok szorulnak meg, nevezetesen az, *van-e a munkásosztálynak önálló, a többi osztályokétól elkülönülő politikája a háborúban is*, vagy pedig olyasvalami politikai önállóság, aminek csak béke idején van meg a lehetősége és szükségessége. Így fogva fel e kérdést, rögtön nyilvánvalóvá lesz nagy jelentősége és érthetőbbé válnak azok a szenvedélyes küzdelmek, amelyeket felidézett. Ki legyen a munkásosztály politikai vezetője háború idején: az uralkodó osztály vagy a szociáldemokrácia? — ez a hatalmi kérdés lappang e konfliktus hátterében.

Mire tanít bennünket ezen a területen a szerb szociáldemokratáknak e könyvben is lefestett küzdelmei. A szerb szociáldemokrácia politikai képviselője a háború alatt is megmaradt az osztályharc, nemzetközi szolidaritás és béke pártjának, amely szembehelyezkedett az egész háborús szerb társadalom és kormány hangulatával és tetteivel. s a legfőbb nemzeti veszedelem pillanatában sem fogadta el a háborút a proletárság politikai módszerének. De a szerb szociáldemokratáknak ez a *politikai magatartása* nem volt akadálya annak, hogy a szerb szocialisták, mint *állampolgárok*, teljesítsék azokat a kemény kötelességeket, amelyeket a háborús állam a tör-

vények erejével ró rá minden polgárára. A szerb szociáldemokraták nemcsak teljesítették, de kitűnően teljesítették ezt a köteleességüket és legjelesebb emberük, Dimitrij Tucovics életét volt kénytelen feláldozni olyan politika javára, amely ellen, ártalmasságáról meg lévén győződve, utolsó pillanatig küzdött. A szerb szociáldemokraták élesen elváltak a következő két dolgot egymástól: mint államuk polgárai kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni, de mint szociáldemokrata politikusok azért tovább folytathatják küzdelmüket ugyan ez ellen az állam ellen. Az ő katonai és politikai maguktartása eleven cáfolata annak a nézetnek, hogy miután a szociáldemokrata katonák engedelmeskedtek a mozgósítás parancsszavának, a szociáldemokrata képviselők engedelmeskedni tartoznak a kormány politikai mozgósító parancsának s ezért meg kell szavazniok a hadiköltségeket. Az állam-megszabta törvényes köteleességek teljesítése igen jól összeegyeztethető a kormány háborús politikája ellen való küzdelemmel: — erre a tényre figyelmeztet bennünket a szerb szociáldemokratáknak saját államukkal szemben tanúsított katonai és politikai magatartásának különbözősége. De természetes dolog, hogy amikor a szerb szociálde-

mokraták saját kormányuk háborús politika a ellen küzdöttek, akkor korántsem volt céljuk az, hogy az ellenséges államok kormányait igazolják ezzel. Csak annak van joga a szerb szociáldemokratáknak azokra a támadásaira hivatkozni, amelyeket például a Pasics-kormány ellen intéztek, aki ugyanabból a szempontból ítéli meg az eseményeket, mint ők s politikájuk általában csak a *nemzetközi kooperáció* feltételezése esetén nem válik egyoldalúan saját államuk gyengítésével járó politikává. Szerfölött nehéz és veszedelmes nemzetközi módon cselekedni nemzeti vagy állampolitikai határok szerint teljesen szétagolt világban, ahol a nemzetközi hívószavakra nemzeti visszhang válaszol a határon túlról. A szerb szociáldemokraták így cselekedtek nyilván abban a hitben, hogy nem lehet nemzetellenes politika az olyan, amelynek célja a nép életének, munkája eredményeinek, fejlődése folytonosságának megvédése a háborúval szemben.

Senki sem tudhatja ma még, minő új államalakulások íródnak majd be a háború után Európa térképébe. De ahogy most áll a haditérkép, joggal lehet azt állítani, hogy Szerbia végzetévé vált, hogy oly korszakban sodorták részben belőle fakadó, rész-

ben rajta kívül álló erők a nemzeti eszme politikai megvalósításáért való küzdelembe, amely korban a nemzeti eszme már nem volt a kornak — lassallei értelemben vett — uralkodó eszméje. Még ha a szerb politika nem is írta volna némi této-vázás után büszkén zászlajára, hogy Szerbia — a délszláv népek Piémont ja, akkor is tisztán láthatta mindenki a háború előtt, hogy most Európa délkeletén és keletén indul meg olyasfajta folyamat, mint amilyen a XIX. század közepén az olasz és német nemzeti egység kialakulására vezetett. A Karagyorgyevicsok ez eszme Hohenzollernjainak és Savoyardjainak érezték magukat, Szerbia e világtörténelmi eszme Brandenburgjának és Piémontjának szerepére áhítozott. Az, amit a kívülállók sokszor a szerb politika nagyozolásának, sőt pökhendiségének néztek, alapjában véve nem volt egyéb, mint az a tudat, hogy nagy, a fejlődést előrevivő és gyorsító történelmi folyamatnak a végrehajtója ez a nyugtalan, nagyot akaró politika. Bizonyos, hogy a háború politikai és diplomáciai előkészítésében szintén nagy szerepe volt ennek a számításnak, mégpedig nemcsak Belgrádban, hanem Szentpétervárott, Londonban és Parisban is. Ezzel a megállapítással korántsem akarok abba a vitába

elegyedni: *ki kezdte a háborút?*, mert az a meggyőződésem, hogy a történelem meg fogja állapítani azt a már ma is nyilvánvaló tényt, hogy a háborút megelőző évtizedben *valamennyi* kormány lázas erővel dolgozott a háború előkészítésének végzetes munkáján. „Si vis pacem, para bellum”, olvasható óriás betűkkel a bécsi csász. és kir. hadügyminisztérium új palotájának homlokzatán és ezt a jelszót az egész európai kormányzat jellemzésére joggal lehet felhasználni. E háborúelőkészítő tevékenységben nagy szerepe jutott a nemzeti eszme robbantó, forradalmi munkájának. Az ellenséges államkoalíciók mindegyikében volt egy-egy nagy nemzetiségi állam (Oroszország és az osztrák-magyar monarchia), amelynek robbantó erő gyanánt neki akarták szegezni a nemzeti eszme destruktív erejét. Különösen sokan hittek abban, hogy az osztrák-magyar monarchiát a nemzetiségi elv alapján szét kell darabolni, sőt azt gondolták, hogy erre szükség sem lesz, mert a monarchia, nemzeti alkotó részei szerint, szét fog hullani. Ez a reménység volt a „balkáni Piémont” egyik éltetője s ezért lett a monarchia a nemzetiségi elv alapján való felosztásának politikai képviselőjévé — Szerbia. Úgy is lehetne formulázni a Szerbia és a monarchia

között való politikai ellentétet: Végbe kell-e Kelet-Európában is mennie a nemzetileg egységes államok kialakulásának, mint ahogy végbement Nyugat-Európában avagy pedig ezen a helyen és a mai korban megállhatnak-e nemzetiségi államok is?

Ezt a kérdést nem a háború vetette fel. Hiszen az államok XIX. századbeli története, a politikai irodalom és a politikai pártok működése és igyekvése szakadatlan felelet volt erre a kérdésre. Az állam és nép egyaránt arra törekedett, hogy az *állam* és *nemzetiség* határai azonosak legyenek, hogy minden népnek meglegyen a maga külön állama és ez az állam politikai egységbe foglalja ugyanannak a nemzetnek minden tagját. Ahol ez a törekvés megvalósult, ott — Németország, Olaszország utolsó félszázadbeli fejlődése elég bizonyíték rá — a társadalmi fejlődés menete meggyorsult s ez jórészt hozzájárult a nemzeti állam eszméjének általános népszerűsítéséhez. Oly népek, amelyek több államhoz tartoztak, a nemzeti és állami egység hiányát nagy szerencsétlenségnek érezték; a nemzetiségi államok, bajaiknak főforrását lakosságuk nemzetiségi megoszlásában és az ebből fakadó súrlódásokban látták. Mivel pedig a legtöbb nemzetiségi állam nem az egyenlő joggal felruházott

népek szabad együttélésén, hanem egy vagy több nemzetiségnek több elnyomott nemzet felett való uralmán épült fel, a demokrácia érvényesülésének is akadálya volt a nemzetiségi állam. S végül: *több* nemzetnek vagy népnek egy államban való együttélése megakasztja as; osztályöntudat kifejlődését, mert az egyes nemzetek között való folytonos súrlódás inkább kedvez a többi nemzettel szemben egységesen fellépő nemzeti szolidaritás, mint az egy nemzeten belül kifejlődő osztályöntudat gondolatának. A nemzetiségi küzdelmek megzavarják, összebonyolítják és így sok jogos erőttől fosztják meg az osztályharcot — ezért fordult a szocializmus rokonszenve is az egységes nemzeti állam, mint kívánatos cél felé.

Ezek az okok teszik érthetővé, hogy a politikai számvetésekben oly biztosan építettek a nemzeti eszme bomlasztó szerepére s hogy a népek, a demokrácia, a szocializmus rokonszenve és támogató ereje is a nemzeti államok megteremtésére irányuló mozgalmak mellé szegődött, — természetesen csak ott, ahol ennek legalább etnikai alapjai megvoltak. Ezért volt szinte egyetemes az a — hol reménykedő, hol aggódo — várakozás, hogy a nemzetiségi államok a háborúban össze fognak omlani,

a nemzetiségi eszmének részben külső ostroma, részben belső feszítőereje következtében. Ez a hit volt többek között a szerb politikának egyik főmozgatója, ez a remény a szerb haderő egyik leghatalmasabb hadserege.

A háború még nem dőlt el. Senki sem tudhatja, hogy Európa jövő politikai térképének megrajzolásánál mily jelentősége lesz a nemzeti eszmének, a nemzetiségi elvnek, mint államalkotó elvnek. Sokan — felületes látszatok és pillanatnyi hangulatok alapján — azt állítják, hogy a háború a nemzeti eszme megújulásával járt. Én ezt nem hiszem s a háború végleges kimenetelétől függetlenül meg merem kockáztatni azt az ítéletet, hogy a nemzeti eszme és nemzetiségi elv régi jelentőségét, *államalkotó* erejét jórészt elveszítette. Ez lehet elszomorító és végzetes dolog azokra a népekre, amelyek nem tudták nemzeti és állampolitikai egységüket kivívni akkor, amikor még csak a *tegnap* erői szegeződtek ellenük, hanem amelyek csak akkor kerültek sorra, amikor már a *tegnap* ellenállásaihoz a *holnap* ellenálló tendenciái odaszegődtek. Cavour, Bismarck, III. Napoleon politikájában a nemzeti eszme forradalmi erő volt: kiszakított meglévő államközösségből népeket és új államépü-

letet emelt, amely lehetőleg csak *egy-nemzetű* alkotórészekből állott. Az így létrejött államok politikai, gazdasági és művelődési szempontból tökéletesebb államok lettek, a bennük élő nép kedvezőbb életkörülmények közé jutott. Nem kell még csak megemlíteni sem — hiszen közismert dolog —, hogy a nemzeti államoknak ez a kialakulása a kapitalizmus gazdasági szükségleteinek és a megteremtette lehetőségeknek volt főképen következménye. Az olasz és német nemzeti egység megállapítása óta eltelt félszázad alatt Európa keleté és délkelete is belekerült a kapitalizmus sodrába s ezzel együtt itt is megszülettek azok a politikai tendenciák, amelyek amott, egy félszázad előtt, a nemzeti egység megvalósítására törekedtek. Miért ne sikerülne itt is az, ami — nagyjából hasonló feltételek között — amott a történelmi fejlődésnek parancsszava volt?! Hiszen a politikai és történelmi elmélkedésnek közhelye volt, hogy a fejlettebb ország az elmaradottabb jövőjének képét mutatja, hogy minden állam nagyjából ugyanazon a történelmi folyamaton keresztül jut előbbre.

Ámde ez a Marxtól származó történelmi ítélet túlságosan sematikus, egy kaptafa szerint ítéli meg a történelmi fejlődést, azt

gondolván, hogy egy adott, belső törvény szerűség szerint minden társadalomnak ugyanazokon az átalakulásokon kell keresztül mennie s a különbség csak a sorrendben, az időpontban van; az egyik államot korábban, a másikat később formálják át s terelik ugyanarra az útra azonos erők. Így hitték igen sokan, hogy a délszláv nemzeti egység kérdése tüzetett ki most a világtörténelem napirendjére s ennek éppúgy valóra kell válnia, mint ahogy véres vajúadások, küzdelmek árán meg kellett valósulnia az olasz és német egységnek, mint ahogy a XVIII. században meg kellett születnie az egységes Franciaországnak. Csakhogy az a félszázad, amely alatt Európa keletén és délkeletén megszületett a korai kapitalizmus és vele egyetemben a nemzeti eszme ideológiája és politikája: nem múlt el nyomtalanul Nyugat-Európa fölött sem. A nacionalizmus eszmevilága föléd odarétegződött az imperializmus gondolatvilága.

Ennek igazságát semmivel sem lehet jobban szemléltetni, mintha Németország mai és 1870/71-es háborúját egymáshoz mérjük. Ma Németország nemcsak hogy nem harcol az összes németeknek egy nemzeti államba való foglalásáért, hanem ellenkezőleg egyik legfőbb hadicélja annak

az államnak politikai fenntartása, amelyben a német népnek igen jelentékeny része önálló állami életet él. De amíg háborúval korántsem akarja az összes németeket egy állam keretébe beterelni: addig nem áll ugyanilyen visszautasító állásponton azzal a törekvéssel szemben, hogy idegen, más-nemzetiségű népek a háború révén a német birodalom kötelékébe kerüljenek. A szélső annexionisták pártja (kicsiny, de nagyhatalmú párt s amely a legvilágosabban juttatja kifejezésre a háborút fűtő politikai gondolatokat) arra törekszik, hogy Keleten és Nyugaton egyaránt terjeszkedjék a német birodalom. Az 1866. és 1870/71. háborúk jelszava: a *német nemzet szabadsága*, a mostanié a *tengerek szabadsága*, a *világgazdasági* érvényesülés *szabadsága*, az áru- és tőke kivitel szabadsága. Nyugateurópában egy félszázad előtt volt, Keleteurópában ma a *nemzeti állam* a háború betéte; de Nyugateurópa ma már nem a nemzeti államért, hanem a nemzetek és államok felett álló *imperium*ért, a világgazdasági birodalomért harcol. Ez a két törekvés pedig összeütközik a mai állami és társadalmi rend alapján egymással. A nemzeti eszme felbontó, destruktív erő s ahol építeni akar és tud, nem nagy, de egységes államokat épít; az imperializmus

összefoglaló, konstruktív erő, amely a kiszákmányolást mennél nagyobb, nem *nemzefileg*, de *gazdaságilag* valamiképen egységes államnak megteremtésével akarja hatályosabbá tenni.

Az állam ott érjen véget — de odáig azután elérjen —, ahol véget ér az illető államot alkotó *nemzet* embereinek lakóhelye. Ez volt *a nemzeti gondolat államalkotó programja*; ebből a felfogásból fakadtak terjeszkedő ösztönei, de terjeszkedésének korlátai is. Azt is lehetne mondani: az állam határa az embertömeg *függvénye* volt.

Az állam ott érjen véget, de odáig valamilyen hatalmi eszközzel elérjen, ahova az illető állam árukivitele, tőkekivitele és nyersanyag beszerző szükséglete elér: *ez az imperialista gondolat államalkotó programja*. Ebből a felfogásból fakad terjeszkedő ösztöne és ebből származik a nemzeti gondolathoz viszonyított korlátlansága. Az állam határa — a gazdasági áru- és tőketermelés *függvénye* lesz. Az egy nemzethez tartozó emberek szaporodása lassú és korlátozott; az árutermelés gyors és korlátlan.

A nagy nyugati államok akkor valósították meg — ha nem is teljesen — nemzeti egységüket, amikor az európai szárazföld

gazdasági fejlettsége még alig nőtt túl a nemzeti állam szabta határokon. Amikor Kelet-Európa hozzáfogott a maga nemzeti Programm jának megvalósításához: a kelet-európai nacionalizmus szemben találta magát a nyugateurópai imperializmus kisugárzásaival. S ezen a ponton érvényesült az a jelenség, amelyet oly kevésbé méltattak figyelemre a vezető államok politikusai, írói és gondolkodói, de amelyet az elmaradott, fejlődésükben megkésett államok politikusai lépten-nyomon éreznek s amelyet *az elmaradt államok fejlődéstörvényeinek* lehetne, jobb megjelölés híján nevezni. A fejlődés élén járó államokban, ahol a nemzeti, gazdasági, szociális kérdések először bukkannak fel: elfogulatlanul kereshetik a megoldásokat s a problémák megoldása olyan lesz, amilyen az illető állam tényleges viszonyainak megfelelő. Mint ahogy az esés törvényeit légüres térben tanulmányozza a fizikus s így a zavaró, külső körülményeket, a bonyodalmakat, szövődményeket kiküszöböli s így az illető jelenség zavartalan kifejlődésének feltételeit teremti meg; vagy mint ahogy a baktériumok munkája nem az eleven szervezetben, hanem külön erre a célra való, alkalmasan egyszerűsített kultúrákban fejlődik ki a legvilágosabban: ugyan-

ilyen kedvező helyzetben vannak a fejlődés élén járó nemzetek s államok, amelyek a náluk először felbukkanó kérdéseket a saját természetük és életfeltételeik törvényei alapján oldhatják meg. A fejlődésükben visszamaradt nemzetek nem követhetik *csak* saját természetük törvényeit. Kettős bonyodalom zavarja meg a korképzés tisztá lefolyását. Egyrészt az előrehaladottabbak megoldásai és tapasztalatai lényegesen megváltoztatják a problémák jelentkezésének módját, megnövelik a belső ellenállásokat; másrészt beleütköznek azokba az új erőkbe és érdekekbe, amelyek az előrehaladottabbaknak, a továbbjutottaknak új problémáiból és új megoldásaiból zuhannak rájuk. Fiatalok, de életútjukat már nem törhetik fiatalságuk erői — és ha kell, bolondságai szerint, mert egyre nyomja őket a férfiak megletsége és máséélusága, az öregeknek az ő szemükben annyira jogosulatlan, konok ragaszkodása az élethez. Amit Voltaire az egyes emberek életkorára mondott:

*Qui n'a pas l'esprit de son âge,
De son âge a tout le malheur —*

közös, tragikus sorsa a fejlődésben elmaradt nemzeteknek is.

Ezen a területen kell — érzésem szerint — keresni a szerb háborús tragédia

egyik gyökerét s azoknak a politikai és gazdasági ellenállásoknak nagyrésztét is, amelyekkel ezek az erők már a háború előtt is ránehezdedtek Kelet-Európára. Minő eszközök és erők felhasználásával tudták a nagy nemzetiségi államok fennmaradásukat biztosítani — ez oly kérdés, amely a háború után lesz csak tisztázható és pontosan megállapítható. Bizonyos, hogy az államhatalomnak a háborúban különösen erős és kíméletlen eszközei nélkül még Anglia sem tud például az ir nacionalizmussal elbánni. De még háborúban sem lehet *csak* szuronyokkal, rögtönítelő és hadbiróságokkal kormányozni és az állami gépezet működését biztosítani. A nemzeti eszme dekomponáló erőinek működését elensúlyozzák a gazdasági összekapcsolódás konstruktív erői: a nemzeti eszme állam-bontó ereje beleütközik az imperialista eszme nagy birodalmakat építő erejébe. Lengyelek, belgák, szerbek, rutének — többé-kevésbé ennek az összeütközésnek lettek a koldusai. Természetes, hogy a történelem tanúságtétele sohasem egy jelzésű; az erők és tendenciák bonyolultsága minden egyszerűsítő rajzot hamisnak vagy legalább is szerfelett tökéletlennek mutat. De szeressük vagy sem, örvendjünk határainak vagy essünk kétségbe miattuk: szá-

molnunk kell azzal, ami valóban van és végbemegy a világon. A háború eddigi menete tüzes és véres betűkkel írták fel a politikai gondolkodás boltozatára: a nemzeti eszme napja alkonyulóban van.

S mivel uralkodó, történelmi szükségleteket kifejező eszmék csak akkor tűnnek el, ha újak bukkannak fel a történelmet formáló erők méhéből: a nemzeti eszme örökösei is megjelentek a színpadon. Ketten vannak s a nemzeti eszme történelmet és államot alkotó szerepének e háborúban való letörése után közöttük fog megindulni a küzdelem az emberiségnek új formákba való szervezéséért. Az imperializmus az egyik, az internacionalizmus a másik.

Aki ma a nemzetiségi elv alapján akarná megrajzolni Európa új politikai térképét: annak jóformán minden államból ki kellene szagatni kisebb-nagyobb részeket s még így sem lehetne megvalósítani a nemzeti eszme államalkotó programját, amely szerint minden nemzetnek külön állam jár s a nemzet minden tagja legyen ennek az államnak polgára. Ha a nemzeti eszméről beszélnek, rendszerint csak az osztrák-magyar monarchiára gondolnak. Holott — nem is szólva Oroszországról, amelyen ennek a nemzeti eszmének még sokkal több keresnivalója van —, ha egyszer a nemzeti

eszme követelései alapján megkezdődik a darabolás, akkor annak se vége, se hossza nem lehet. Belgium például a nemzeti eszme alapján tulajdonképpen nem életképes állam, noha valójában az; a flandokok nemzetségtől a hollandokhoz tartoznak, csak vallási különbség van közöttük; a wallonok pedig franciák. A nemzeti eszme tehát ennek az államnak Hollandia és Franciaország között való felosztását követelné, ami ellen mindenkinek, de elsősorban azoknak kellene tiltakozniuk, akik egyrészt Európának nemzeti elvek szerint való feldarabolását és összerakását, másrészt Belgiumnak régi határait való visszaállítását vallják egyik legfontosabb hadicéljuknak. Ugyancsak el kellene tűnnie állami mivoltában a föld színéről Svájcnak is, ha a nemzeti eszme volna az állami és nemzeti együttélés kérdésének megoldása, holott érzésük szerint ezek az államok mutatják meg azt a célt, amely felé nemcsak a nemzetiségi államoknak, hanem az egész európai emberiségnek törekednie kell. A nemzetiségi elv korlátlan érvényesülésének szellemében egészen értelmetlen és jogtalan dolog Franciaország küzdelme Elzász-Lotharingiáért, amely lakosságának majdnem 90%-a német és nem francia, ellenben Franciaországnak le

kellene mondania Nizzáról és Savoy-ról, ahol olaszok élnek. Mindezekben az esetekben a nemzeti eszme és államalakulás szorosán összekapcsolódnak s megoldásuk még valahogy elképzelhető, ha az államhatalmi viszonyoknak olyan forradalmi átalakulása lesz a háború végén, mint amire egyesek számítottak. De ez sem oldaná meg azokat az eseteket, amelyek Közép- és Kelet-Európa nemzeti bajainak igazi forrásai voltak: *a vegyes nemzetiségű területek népeinek nemzeti problémáit*, a nemzetiségi kisebbségek nemzeti elhelyezkedésének kérdését. Az ántánt háborús publicisztikájában az „irredenták” megszüntetése nagy szerepet játszik: de nem látják azt vagy történelmi helyzetük-nél fogva nem vehetik tudomásul talán, hogy terveik sikerülte esetén ugyanannyi új és még erősebb, még nyugtalanabb, mert erősebb földrajzi és történelmi alapokon nyugvó irredentát teremtenének, mint amennyit megszüntetnének. A politikai nyugodt és békés fejlődés szempontjából sem volna jó csere, ha a román irredenta helyére *magyar irredenta*, ha az olasz irredenta helyére *német irredenta*, ha a szerb irredenta helyére bolgár irredenta kerülne. A nemzetiségi elnyomás üllője és kalapácsa cserélne csak helyet: béke és

nyugalom nem lenne így sem, a kalapács-ütések zaja, a szikrák pattogása és szál-longása új zűrzavar, új tűzvész nemzője volna. A nemzeti eszme uralma nem teremthetne békét és nyugodt fejlődést Európában *s a békés emberi együttélés nem lehetséges, ha minden nemzet állami szuverenitásra tör.*

Az imperializmus sem hozhatja meg a kívánatos megoldást. Az imperializmus nagy egységekre való törekvése szükségképpen keresztülgázol földrajzi és etnikai ellenállásokon és a művelődés különböző fokain álló népeket egyesít a nagytőke gazdasági érdekeinek kielégítésére. Az imperializmus a nemzeti államokat is nemzeti-ségi államokká alakítja át, amelyekben új arisztokrácia gyanánt, a finánc-militaris-bürokratikus oligarchia veszi át az állam vezetését. Ez a réteg a szolgálatában álló irodalom és újságírás segítségével új szükségleteinek megfelelő új tartalommal tölti meg a nemzeti eszmét: az uralomra (a világhuralomra) termett faj arisztokratikus evangéliumává alakítja át a demokratikus, minden nemzeten egyenlő értékességét hirdető demokratikus nemzeti gondolatot. A világhuralomra termett faj nyílt vagy rejtett elnyomatásban tartja imperiumának fejletlenebb népeit, mert ez a fejletlenség-

hathatós kizsákmányolhatásuknak egyik fontos feltétele. Szolgaság vagy beolvadás — ezt a megoldást kínálja a nemzeti eszme számára az imperializmus nagy kohója s ez semmi esetre sem oly cél, amelyet — Hamlet szavával — „óhajthat a nemes”.

A nemzeti eszme, amely a nagy egységekre való törekvés idején szétdarabol és új irredentát teremt: *a múlt reakciója*; az imperializmus, amely nem nemzeti, hanem a nagytőkés érdekek szerint és erőszakkal, összerak: *a ma és holnap reakciója*. Az egyiknek a gazdasági építő erők nem-becsülése, a másíknak a demokratikus-nemzeti törekvések nem-becsülése a hibája. A nacionalizmus differenciál ott is, ahol már egy magasabbfajta integráció szálai fonnak össze az előtt széthullani igyekvő részeket; az imperializmus pedig oly módszerrel és akkor akar integrálni, amikor még a magasabbrendű szervezet létrejöttéhez szükséges differenciáció nem ment végbe.

A történelmi fejlődés nem igazolja azt, hogy minden népnek önálló, külön államra, minden nemzet minden részének állami szuverenitásra volna szüksége ahhoz, hogy fejlődhessék és az emberiségnek hasznos elemévé váljon, nem is szólva arról, hogy a vegyes nemzetiségű területeken csak a

szó szoros értelmében vett fizikai kiirtás teremthetné meg ezeket a feltételeket. De a történelmi tapasztalatok azt a várakozást sem oldják meg, amely a nagy imperiumokban való összefoglalástól, — a rendszert erőszakos eszközökkel végbemenőtől — várja ezeknek a nagy egységeknek kialakulását, amelyek a művelt emberiség állami életének formái lehetnének. Oly nagy szervezetben, aminők a hatalmi eszközökkel összebroncsolt birodalmak (a brit, az orosz s amilyen egy német impérium is volna), az épület egyes kockáinak jólétével, szabadságával nem sokat törődnek. A nagy egység céljainak való alárendelődé« szociális jelszava alatt kicsiny, de nagyhatalmú oligarchiák sajátos csoportérdekei válnak az egész nemzet céljaivá. A brit szabadság valóban komoly és a szárazföldi népek számára még mindig el nem érhető szabadság — de a brit birodalom számos népe szemében korántsem tűnik fel ez a szabadság nemzeti szabad fejlődésük igazi emelőrúd-jainak.

Úgy látszhatnék tehát, hogy a nemzeti szabad fejlődés, a népegyéniségek kifejlődése számára nem kedvez az a korszak, amelynek küszöbére eljutottunk. A múlt és jövő történelmi energiának malomkövei között őrlődnek meg a szabad nemzeti életre

irányuló törekvések. S valóban ama politikai gondolkozás- és cselekvésmód számára, amelynek a háború a legfőbb beteljesedését jelenti, más megoldás nem kínálkozik: akár a nacionalizmus, akár az imperializmus törekvései szerint rendeződik el a világ, mindkét esetben lesznek népek, amelyek megfeszítettnek és lesznek országok, amelyeknek sorsa kálváriajárás lesz. Az emberiség külső egységét és belső szabadságát csak e két törekvés fejlődőképes elemeinek *szintézise* teremtheti meg, amelyet a szocializmus államalkotó programjának lehetne nevezni. Az egységre való törekvést nem az imperializmus, hanem az *internacionalizmus* formájában valósítja meg: nem úgy, hogy *egy* uralom alá terel több népet vagy országot, hanem úgy, hogy valamennyit — azonos érdekű és társadalmi helyzetük elemeinek szövetsége révén — hozza közelebb egymáshoz, hogy a földrajzi és stratégiai határok szerint való tagozódás mellett a *szociális határok* összekapcsoló és elválasztó mozzanatát hangsúlyozza, hogy nem hódításokkal, hanem a gazdasági és szellemi javak szabad cseréjével dolgozik a népek összeolvasztásán, a fejlődés szempontjából szükséges egységek kialakításán. Ugyanazok az elvek, mert ugyanazok az érdekek alapján végbemenő

belső szervezkedés és a szó legtágabb értelmében vett *szabad kereskedelem*: az *egyik* pillére ennek az államközi épületnek, nem a *kormányok*, hanem a fejlődésnek azonos fokára eljutott *népek szövetsége* útján haladna előre az emberiség egységének nagy célja felé. A nemzeti szabadságra való törekvést pedig nem a nacionalizmusnak államokat szétromboló és más nemzeteket szolgátságba ejtő módszerével, hanem a *demokrácia* és a *nemzeti autonómia* diadalra juttatásával kívánja elősegíteni, mert amilyen kétségtelenül reakciós utópia és földrajzi gazdasági utópia az, hogy minden nemzetnek külön állama legyen, épp olyan kívánatos és fejlődést előmozdító cél, hogy minden népnek módja legyen nemzeti egyéniségének szabad kifejtésére, művelődési és gazdasági felemelkedésének csakis igazi értelemben vett nemzeti kultúráján keresztül lehetséges megmunkálására. A most rettenetes válságokban vajúdo Európa betegségének csak ez az orvossága: imperia- lizmus helyett internacionalizmus, naciona- lizmus helyett nemzeti autonómia, hódítás helyett demokrácia, védővám helyett sza- badkereskedelem, háború helyett osztály- harc. Amily mértékben érvényesülnek a kö- tendő békében s az ezt követő politikai küz- delmekben ezek az elvek: oly mértékben szü-

lehetik meg az az új Európa, amelyről oly sok szó esik manapság, de amelynek mivoltáról oly kevés embernek van szabatos fogalma.

Azt hiszem, hogy a szerb nép számára is csak ezeknek a törekvéseknek a győzelme hozhat olyan jövődőt, amely megadja neki, ami őt is megilleti, de nem veszi el más népektől sem azt, amire azoknak is, csakúgy mint a szerbeknek is, joguk van: nyugodt és szabad kulturális fejlődésük lehetőségét, a produktív gazdasági munka feltételét. Világos, hogy ezeket a feltételeket úgy Magyarország, mint Szerbia számára lehetlenné tenné az, ha oly erők volnának és ha ezek érvényesülni akarnának amelyek *szerb terület anektálására* törekednének. A magyarországi szociáldemokrata bizonyára tudná e tanítás helyességét másfajta és hathatósabb érvekkel is támogatni, de a mai viszonyok között a szerb kérdéssel kapcsolatban csak az alábbi hivatkozásokkal teheti ezt.

Az osztrák-magyar Vörös Könyv szerint az osztrák-magyar külügyminiszter ezt az annexió-ellenes álláspontját a következőképpen fejezte ki abban a táviratban, amelyet 1914 július 24-én a szentpétervári osztrák-magyar nagykövethez intézett:

„Az orosz ügyvivő előtt utaltam arra, hogy

nem törekszünk új területek szerzésére, hanem csupán a meglévőnek megtartására.”

1914 július 25-én utasításokat küld az osztrák-magyar külügyminiszter a szentpétervári nagykövetnek, hogy mily irányú felvilágosításokkal szolgáljon az orosz külügyminiszternek, Sassonownak:

„A monarchia területileg szaturálva van és nem vágyik szerb földre. Ha reánk erőszakolják a háborút Szerbiával szemben, akkor ez a háború részünkről nem a területszerzés vágyának, hanem csak az önvédelemnek és az önfenntartásnak a harca lesz.” (Lásd: Osztrák-magyar Vöröskönyv.)

Az osztrák-magyar *akkori* külpolitikának *ezt* az álláspontját még most is bölcsnek és helyesnek ítéljük.

Semmi sem történt azóta, ami eme fel fogásunk helyességét megdöntötte: ellenben szerfelett sok, ami megerősítette. Minden politikai pártnak van politikai hatalma: annyival, amennyi van, a magyarországi szociáldemokrata párt küzdeni fog eme követelése érvényesítéséért.

Budapest, 1916 július 29.

Kunfi Zsigmond.

AMIRŐL EZEK A LAPOK
SZÓLNAK

Amiről ezek a lapok szólnak

Budapest, 1916 június.

A háború mérhetetlen szenvedéseiket zúdít a népekre, akik viselik a háborút, de akik voltaképen teljesen ártatlanok abban, hogy háborút viselnek. A most dúló világszerencsétlenség rettenetesen sújtja az összes népeket — győzőket és legyőzötteket egyaránt —, akik belesodródtak az egyre dagadó véres áradatba. Szörnyű sokat szenved minden nép a háborútól, de a legnagyobb szenvedések talán mégis a szerb népet sújtják, a legborzasztóbb kálváriát mégis a szerb nép járja. Ez a könyv a sokat szenvedő szerb népről szól az objektív igazság és a legmélyebb emberi részvét hangiján. Aki nagyon szenved, azt szabad tán sajnálni és aki nagy bajban van, attól nem szabad megvonni a részvét melegét.

A szerb nép sokat, mérhetetlenül sokat szenvedett és ma a szerb népnek nincsen hazája. És ha a háború felidézésében a lelki-

ismeretlen szerb államférfiaknak csakúgy, mint másutt, igen jelentős szerepük volt is, ebben; i szerb nép maga ártatlan és utóvégre Szerbiát eltaposták és nem megy talán hazaárulás számba egy eltapostott ország vérező és fogyó népéről a megértés résztvevő hangján szólni. Az itt következő lapok voltaképpen két belgrádi látogatás röpke élményeit foglalják magukban. Ez a kis könyv nem egyéb, mint a feldúlt szerb fővárosban szerzett benyomásai valakinek, aki az ellenség elhódított földjén járván, megérezte az idegen uralom igájában fuldokló nép minden fájdalmas elnyomottságát, aki „hódító” nivoltában is érezte azt a fojtó és nyomasztó atmoszférát, amely a hódított országok felett borong és amely elviselhetetlen, levegőtlen atmoszférában szabadság, boldogság, igazi élet nem sarjadhat ki. Ellenséges ország földjén szerzett impressziói ezek a lapok valakinek, aki az ellenséges országok szegény és vérező népét nem tudja gyűlölni, aki nem tudna beállani a részeg üvöltők közé, mert tudja, hogy az ellenséges országok népei is emberek, azoknak is fáj, ami nekünk fáj, azoknak is égető kín és gyötrelme a háború és megindult szívvel kell nézni minden szenvedő arcra és megilletődve kell észrevenni azo-

kat a könnyeket, amelyek ellenséges országok hazátlanná vált szegény alattvalóinak vértanú-arcát öntözik.

Kétszer jártam Belgrádban. Először 1915 októberében, akkor, amikor Belgrád véglegesen elesett. Alig néhány órával azután, hogy Belgrádot elfoglalták a mi katonáink, megjelentem én is a szerb fővárosban és megkerestem az én szerb elvtársaimat és elbeszélgetvén velük, sok mindent megtudtam arról, hogy a szerb szociáldemokrata párt milyen hősiez harcot folytatott ez ellen az irtózatos háború ellen és milyen elszántan, — minden üldöztetés ellenére is — milyen szocialista hűséggel és öntudattal verekedett mindvégig a békéért. Erről, — a Belgrádban való első látogatásomról — szól a könyv első része.

Másodízben 1916. év májusában jártam Belgrádban, tehát vagy hét hónappal az első látogatásom után. Ekkor már egész Szerbia elveszett és Belgrádban teljesen berendezkedett az új uralom. Hét hónap óta élt már Belgrád a hódítók uralma alatt, amikor én ismét elkerültem oda és természetesen újra megkerestem a szerb elvtársakat. Napokig éltem együtt a belgrádi szocialistákkal, akik megható bizalommal és a világ proletárjai között ma is élő őszinteséggel öntötték ki előttem a szívü-

ket. Könnytől fátyolos tekintettel beszéltek előttem a szerb elvtársak mai sorsukról, az egész szerb nép életéről, sorsáról, tengernyi szenvedéseiről és én mély megilletődéssel hallgattam a szomorú, megható elbeszélésüket. Elmondottak mindent, ami a szívükön feküdt, a fájalmukat, a gyászukat, a reményeiket, a hitüket az Internacionálé föltámadásában, mindent, mindent, almit gondoltak, éreztek, kívántak. Én nem tehetek mást, mint hogy rendre elmondok utánuk mindent. Arról, hogy 1916. év májusában milyennek láttam én Belgrádot és miket hallottam én a szerb szocialistáktól, arról szól ennek a könyvnek második — és nagyobbik — fele. A könyvnek, azonkívül, hogy átadja a nyilvánosságnak a harctéren ellesett Tucovics Dimitrij szerb elvtársunk kortörténeti érdekességű utolsó napló jegyzeteit, az ad tán némi jelentőséget, hogy lapjain a szocialista hűség és a világ proletárijai között mégis élő nemes szolidaritás és érzelmi kapcsolat néhány gyönyörű és értékes dokumentumát ragadja ki a vértől gőzölgő, borzalmas zűrzavarból.

A világ minden szociáldemokrata hitvallású proletárijának vigasztalásául szolgáljanak ezek a drága és becses dokumentumok. A keresztrefeszített szerb szociál-

demokrácia pedig örökre büszke lehet ezekre a dokumentumokra, amelyeket szerény csokorba fűzve, meghatottan, biztatóan, csodálattal tisztelegve, a testvéri üdvözlés és a proletárhűség tiszta érzéseivel lobogtatunk a szenvedő és martíriumot élő szerb elvtársak felé ...

AZ ELSŐ BELGRÁDI ÚT

A szerb elvtársak feldúlt otthonában

Belgrád, 1915 október...

Mint az összes hadviselő államokban általában, Szerbiában is a legnehezebb helyzete a szociáldemokrata pártnak van. A szerb szociáldemokrata párt megindító hűséggel tartott ki mindvégig a párt programja és a béke eszméje mellett. Nagyszerű és az egész országban csodált harcot folytatott a békéért és a háborús uszítók ellen. A munkásság sajtója bátor hangon követelte, hogy Szerbia rázza le magáról az Oroszországgal kötött szövetség fojtó bilincseit és kössön különbékét a monarchiával. Természetes, hogy Pasic miniszterelnök, az egész kormányhatalom és a katonai rémuralom üldözőbe vették a munkássajtót és minden lehető és lehetetlen dolgot elkövettek az elhallgattatására, ami azonban máig sem sikerült még. A

munkássajtó e pillanatban is hangos szóval követeli Szerbiában a békét. A munkásság képviselői a skupstinában küzdöttek a békéért, felzúdítva maguk ellen a polgári pártok és a kormány elvakult haragját. Még népgyűléseket is próbáltak tartani a katonai rémuralom tobzódásának közepette a szerb szocialisták, de ezeket az elszánt kísérleteket már elfojtotta a hatalom. És közben, a háború során, egyre hullottak a harcmezőkön a szerb elvtársak, egyre estek el a legjobb szocialisták, fogyott a bátor és lelkes tábor és ma már majdnem teljesen elfogyott Szerbiában a szociáldemokrata párt, felemésztette a szerb szociáldemokrata munkásságot az, ami ellen ez a munkásság utolsó lehelleltéig a tiszta meggyőződés nemes elszántságával küzdött: felemésztette a háború.

A belgrádi köveken járva, sok megható történetet hallottam.

Ám minden kicsi és nagy történet között is a legmeghatóbb, a legmeggrázóbb a szerb szociáldemokrata párt története, annak az önfeláldozó harcnak a története, amelyet a szerb szocialisták egyik oldalon a harctereken, mint Péter király katonái, a másik oldalon maga ellen a háború ellen, mint az eszme, a gondolat katonái vívtak meg. Mind a két harctéren becsülettel tel-

jesítették nehéz kötelességüket a szerb szocialisták.

Belgrád szomorú utcáin járok és keresem a szocialistákat. A szocialistákat nehéz megtalálni, mert azok a harctéren vannak, sőt legtöbbször már tömegsírokban nyugszanak. Megkeresem a belgrádi párt-házat, ahol a munkásotthon, a pártlap szerkesztősége, könyvkereskedése van. A Makenzeva-ulica 1. szám alatt van a szocialisták pártháza. Nézem a komoly, nagy épületet, a kapu lakattal lezárva, a függönyök, rollók lehúzva, nincsen odabent élet, halálos csendesség borul itt mindenre. Az épület falán kis, feketét tábla, rajta szerbül és németül a felírás:

Bauarbeiterverband in Serbien.

Itt nincs semmi, megyek tovább és valahogy megtudom, hogy aki szocialista Belgrádban még él, az a városházán van és próbál segíteni a szegényeken. A városházán valóban megtalálom a szociáldemokrata párt titkárát, Luka Pavicievics elvtársat. Pavicievics elvtárs még néhány szocialistával együtt a belgrádi szegényügyet kezeli a városházán, ami nagyon nehéz feladat most. Tizenötezer éhező maradt Belgrádban, akik félhavonként tizenöt dinárt szoktak kapni a várostól. A város

régi polgármestere mindössze tízezer dinárt hagyott vissza a, szegények segélyezésére, ezt pár nap alatt kiosztották és most; a legborzasztóbb nyomor van Belgrádban, ezen próbálnak segíteni a Belgrádban maradt szocialisták. Belgrádban hat szocialista városatya van, ezek — Luka Pavicievics elvtárssal az élükön — mindent elkövetnek a nyomor enyhítésére és szakadatlanul a munka rengeteg tömegét végzik. A városházán találtam Milán Dragovics elvtársat is, aki szintén tagja Belgrád város törvényhatósági bizottságának és a szerb szociáldemokrata pártnak egyik legbuzgóbb, leglelkesebb és legnépszerűbb tagja, Milán Dragovics elvtárssal, Pavicievics elvtárssal és még vagy tíz szerb szocialistával hosszan elbeszélgettem és nagyon sok érdekes dolgot tudtam meg tőlük. A szerb szocialisták is jó szerbek természetesen, de nem látják be, hogy miért kell elvéreznie Szerbiának az orosz cárizmusért, amelynek a szerb szocialisták esküdt ellenségei. Semmit sem gyűlölnék a szerb szocialisták jobban, mint az orosz cári rémuralmat és fájó szívvel, igaz szerb érzéssel és kétségbeeséssel látják hazájukat a cárizmus szolgálatában elvérezni.

— Nagyon, nagyon szeretjük és gyászoljuk ezt a mi szerencsétlen országunkat —

beszélték könnyek között a szerb elvtársak — hiszen sehol az egész világon nincs olyan igazi demokrácia, és annyi szabadság, mint nálunk, Szerbiában. Nálunk a népgyűléseket be sem kell jelenteni a hatóságoknak, egyszerűen csak kiplakatiroztatjuk és megtartjuk a gyűlést, mert Szerbiában igazi gyülekezési jog és igazi szólásszabadság van.

— Azaz, hogy csak volt — mondták tovább rezignáltan a szerb elvtársak, — volt, amikor béke volt, hej, de szép is volt. De már régen-régen nincsen béke és azóta szólásszabadság sincs, sajtószabadság sincs, gyülekezési jog sincs, semmi sincs, csak háború van. És ma-holnap már szerb szocialista párt se lesz, hiszen minden elvtársunk meghal és — borzasztó elgondolni is! — nemsokára már Szerbia sem lesz.

Mély megilletődéssel néztem ezeket a könnyes szemű, kemény szerb munkásokat, akik igaz szívvel siratták a hazájukat és elbeszélték, hogy a szervezett szerb munkásság — amellet, hogy hűségesen védelmezi utolsó lehelletéig a veszélyben lévő szerb hazát — mindent elkövetett, hogy a háborút megakadályozza és azóta is, amióta pusztít a háborús rémség, a szerb szocialisták mindent elkövettek, hogy a kormányt békekötésre kényszerít-

sék. A sajtóban és a parlamentben egyaránt követelték a szocialisták a békét és megjósolták, hogy ha Szerbia hamarosan tisztességes békét nem köt, Belgium sorsára fog jutni. Az ország sorsának intézői azonban ahelyett, hogy hallgattak volna a szocialisták békét sürgető követelődzéseire, katonai eszközökkel nyomtak el minden békehangot, a szocialistákat kíméletlenül üldözték, közben a munkásság egyre pusztult a harcmezőn, egyre fogyott a békét követelők száma, a kormány folyton erőszakosabb lett és ma már Nisből is menekülni akar a lakosság.

Izgalmas, érdekes történet az, amely a szerb szocialistáknak a békéért viselt háborújáról szól. Megpróbálom ezt elbeszélni, úgy, ahogy szerb elvtársaim reszkető hangon, fátyolos tekintettel nekem elmondták.

*

Milán Dragovics elvtárs és még vagy három szerb szocialista elvezettek a város házáról a Makenzeva-ulica 1. szám alatt lévő pártépületbe, ahova előbb nem tudtam bemenni. Dragovics elvtárs kulccsal kinyitotta a pártház nagy vaskapuját és beléptünk az udvarba.

— Látja, milyen csend van most itt? — mondotta Dragovics elvtárs. — Látja ezt

a halálos némaságot! Valamikor — már nagyon régen — itt a pártélet meleg zaj M töltött be minden zugot, itt írták, nyomták a pártlapot, itt adták ki és árusították a pártkiadványokat, itt tartottuk az előadásokat, itt gyűléseztünk, itt, ezen a halott helyen verekedett valamikor a szerb szociáldemokrácia a fennálló társadalmi renddel. Ez volt valamikor a belgrádi szocialisták meleg otthona, ide szeretettel, bizalommal özönlöttek valamikor az elvtársak. Valamikor, réges-régen. Ki tudja, hogy visszatér-e ide még valaha a régi, harcos szép élet?...

A megindultságtól remegő hangon beszélt Dragovics elvtárs és bevezetett a volt belgrádi szocialista napilapnak, a „Munkás Lap”-nak szerkesztőségi helyiségébe. A zöldposztós íróasztalok üresek, egy-két rozsdás olló, néhány füzet és pár szelet kéziratpapiros. A székek is üresek, persze, vastagon belepte őket a por, egy-két papírkosár félig még megtelve és a falon ott függ egymás mellett Marx, Bebel és Jaurés képe. Meglátszik a poros, fülledt szobákon, hogy vagy másfél év óta itt senki sem irt, itt régen nem szerkesztenek már, olyan szomorú, olyan sivár az egykori belgrádi pártsajtó szerkesztősége, mint amilyen csak egy megszűnt újság redakciós helyisége lehet.

Átvezetnek az elvtársak a kiadóhivatalba: ugyanez a sivár kép, ha lehet, itt még nyomasztóbb az el hagyatottságnak a hangulata. Azután bemegyünk a könyvkereskedésbe. Ez volt talán még a legszomorúbb. A könyvesállványok, a pult, a szekrények, a föld: mind roskadásig telve szocialista könyvekkel, folyóiratokkal, újságokkal, agitációs füzetekkel. A szocialista tudománynak megannyi szószólói, a szocialista igazságok megannyi harcosai hevernek itt némán, bebörtönözve, nem mehetnek ki a levegőre, nem harsoghatják bele a, véres zűrzavarba az igazság, a gondolat, az emberi méltóság szavát. Be vannak zárva börtönükbe a színes borítékú szocialista füzetek, a komoly, vaskos könyvek, a háború kitörésének napján be kellett zárni a belgrádi szocialista könyvkereskedést. A legutolsó pártkiadvány, Kautskynak egy tanulmánya, az utolsó pirosfödelű füzet egész tömegében ott hever a könyvkereskedésben, ez már nem is került forgalomba és akik olvasták volna, azok elmentek a háborúba és azok, szegények, meghaltak mind már. És a könyvek ott szomorkodnak immár tizenöt hónap óta belgrádi börtönükben és hosszú némaságra van most kárhozthatva minden száj...

A szerb szocialisták hősies békeharca

Belgrád, 1915 október ...

Milán Dragovics elvtársain egészen el volt érzékenyülve, amikor bevezetett engem a munkásotthon nagy gyűléstermébe. Szép, tágas, nagy helyiség a belgrádi munkásotthon díszterme, itt szokták tartani a nagyobb összejöveleteket, gyűléseket, bizalmiférfitanácskozásokat, előadásokat, munkásműkedvelői ünnepeket. Ott áll a pódium, a szónoki emelvény, ott a kis színpad, gyászos némasággal ereszkedik le rá a színpadi függöny, a kárpit, ott sorakoznak a háttérben a székek, ott áll előttem a szerb proletariátus egész kihült otthona. Több, mint egy és egynegyed éve, hogy nem történt ebben a teremben semmi. Meghalt itt az élet, nyomasztó csend, minden csak a múlttól beszél, a néma pódiumról, a színpadról, a terem minden homályos sarkából csak az emlékek áradnak ki, a múlt

beszédes, meleg emlékei, mert a jelen az vigasztalan, reménytelen, a, halál dermedi csendje ül rajta, A terem falai üresek, ko párok, csak egyetlen fiatal, szép férfi festett mellképe függ a pódium fölött. Merengő, komor tekintettel borong a messzeségbe a fiatal férfiú szép feje. Dragovics elvtársam tompa, reszkető hangon mondja nekem:

— Látja, ez a mi felejthetetlen Dimitrije Tucovics elvtársunk, őt is elvitte tőlünk ez a gonosz háború. Őt is, mint anyyi, anyyi derék, jó elvtársunkat.

Az elvtársak szeme könnybe lábad, amíg hosszan elnézik Dimitrije Tucovics elvtárs képét. Dimitrije Tucovics a szerb munkásmozgalomnak egyik legkiválóbb és legismertebb vezető alakja volt és 1914 novemberében, mint szerb tartalékos tiszt, elesett a csatatéren. Elesett egy olyan ügy szolgálatában, amelytől lelke mélyén mindig távol állott, mert hiszen Tucovics elvtárs egyike volt a háború leghevesebb ellenzőinek. És mégis hősi halált kellett halnia a háborúban.

Érdekes, hogy a környékbeli elvtársak között valahogyan híre ment, hogy a régóta zárva tartott pártház ajtaját kinyitották és öreg szerb elvtársak egymásután osontak be utánunk a munkásotthonba, ahol

olyan régen nem lehettek és ahová pedig olyan nagyon szerettek valamikor menni. Lassanként összegyűlt vagy nyolc-kilenc belgrádi szociáldemokrata, csupa öreg harcos valamennyi és álmatagon, ábrándozva, múltba révedő tekintettel szédelegtek a munkásotthon halott szobáiban. És megindult közöttünk a beszélgetés, a szerb elvtársak hol könnyezve, hol a harci tűztől csillogó tekintettel kezdtek beszélni arról, hogy a szerb szocialista munkásság mi mindent tett, hogy ezt a rémes háborút megakadályozza, hogy a szerb szociáldemokrata párt egy katonai rémuralom alatt nyögő országban mi mindent merészelt, milyen elszántan, milyen bátran küzdött a békéért. Erről nem igen tud semmit a világ, tehát kötelesség a szerb szocialistáknak a háború ellen folytatott hősiességéből néhány mozzanatot — a szerb elvtársak elbeszélése alapján — itt megörökíteni, amint következik:

A szerb szocialisták természetesen kezdettől fogva a leghevesebben tiltakoztak Szerbia háborús kalandja ellen. Amikor azonban Szerbia — minden tiltakozása ellenére — háborúba keveredett a monarchiával, a szerb kormány, élén az akkor még nagyon népszerű és a szerb Bismarck-ként emlegetett Pasiccsal, rendkívüli intézkedé-

seket léptetett életbe és vaskezekkel nyomott el minden hangot, amely a habom ellen szólt. Katonai rémuralom lépett életbe Szerbiában a háború legelső napján és sehol sem volt ez olyan fájdalmas, mint éppen Szerbiában, ahol teljes és ideális szabadsághoz szoktak hozzá az emberek. A mindenható Pasics egyik szemével állandóan Oroszország felé kacsintott és — mivel a háború mindenütt orosz állapotokat teremt — elkobzott a háborús Szerbiában minden szabadságot. Szerbia ebben az időben még lángolt a harci kedvtől, a monarchia elleni háború nagyon népszerű volt és ilyen körülmények között a háború ellen küzdő szocialista párt a legnehezebb helyzetbe került. A mesterségesen táplált háborús közhangulat ellen és a vérrel írott rendelkezések ellen kellett küzdeniök a szerb elvtársaknak, akik mégsem adták fel a harcot és becsülettel, önfeláldozással álltak meg a szocialista elvek sziklaszilárd alapján. A mozgósítás legelején harctéri szolgálatokra szólították be a párt tagjainak nagyrészét és minthogy az előző háborúkban is rettenetes vérveszteség érte a szerb szociáldemokrata pártot, hihetetlenül elgyengült állapotban próbált a párt szembenézni az országban tobzódó vérszomjas örülettel. Akik Szerbiában oda-

haza maradtak — és bizony nagyon kevesen maradhattak otthon —, azok egytől-egyig megtették kötelességüket és megpróbálták a békéért küzdeni, azok helyett is, akiket a háború elragadott soraikból. Az első hónapokban elképzeltetlenül nehéz volt a helyzet. Akkoriban még háborús lázban égett az egész ország, a tagadhatatlanul nagyképességű Pasicsnak és az ő személyes szolgálatában álló polgári sajtónak sikerült felheccelni és megvadítani az embereket és a szerb szocialisták minden békekövetelő akcióját egyszerűen eltiporták. A munkások tüntető felvonulásait, tervbe vett és megkísérelt népgyűléseit rendőri és katonai erővel vérbefojtották, a háború ellen „izgató” röpiratokat elkobozták, a munkássajtót agyoncenzúráztak, a munkásvezéreket — ha még nem lettek volna a fronton — gyorsan kiküldték a frontra, az „izgatókat” bebörtönözték és nagyon sok szerb szocialistáról máig sem tudják, hogy mi történt velük. Történt pedig mindez az első, ópiumos időkben, a közvélemény tüntető helyeslése közben. A hangulat és a helyzet azonban hamarosan megváltozott. Néhány keserves háborús hónap után Szerbiában is megindult a kijózanodás processzusa, egyre gyűlt a gyászruhás özvegyek és az apátlan árvák száma, a háború

kezdt népszerűtlen lenni és a legvadabb őrjöngők is kezdtek lehiggadni, kezdtek kiábrándulni és titokban már reménykedve néztek a szocialisták felé: hátha csinálnak valamit, hátha közelebb tudják hozni az áhított békét. Hanem ekkor már a fronton volt, sőt jórészt el is esett a fronton a szerb szociáldemokrata munkásság legnagyobb része és komoly, hatásos akciókra már nagyon gyenge volt a párt. A harcot azonban nem adta fel a párt. A skupstinában a szocialista párt két képviselője: Dragisa Lapcsevics és Trisa Kaclerovics elvtársak követelték folyton, hogy a kormány ne törődjék többé Oroszország érdekeivel, hanem kizárólag Szerbia érdekeit tartván szem előtt, kezdjen béketárgyalásokat a monarchiával addig, amíg tisztességes békét köthet. A szocialista képviselők békét sürgető felszólalása a parlamentben viharos tiltakozást váltott ki és nem egyszer hangos botrány tört ki Lapcsevics és Kaclerovics elvtársak körül, akik azonban nem engedték magukat terrorizálni.

A szerb szocialista napilap, a Radnicke Novine (Munkás-Újság), amely békében Belgrádban jelenik meg, a háború kitörésekor Nisbe tette át szerkesztőségét és azóta Lapcsevics elvtárs felelős szerkesztésében ott jelenik meg naponként. A cenzúra ál-

landóan üldözte és gyötörte a szerb párt-újságot, amely állandóan fehér foltokkal volt kénytelen megjelenni. Akárhányszor olyan sokat törölt a cenzúra a lapból, hogy több volt benne a fehér folt, mint a szöveg. A nisi Munkás-Újság azonban — nem sokat törődve a cenzúra okvetetlenkedésével — továbbra is rendületlenül folytatta békeakcióját, hevesen támadta Pasics miniszterelnököt és azokat, akik a szerb népet vágóhidra hajtják és követelte a békét. Belgrádban és egész Szerbiában most már sóváran várták és mohón olvasták a nisi szocialista újság kemény igazságait és békét sürgető cikkeit nemcsak az elvtársak, hanem a polgári közönség is. Mint oázisé a nagy sivatagban, olyan volt a szocialista sajtó szerepe Szerbiában, ahol, a háborúra uszító, tűzokádó polgári sajtó immár hatástalan frázisai után, jól esett megnyűlni, megpihenni az igazság és a józanság írott szavainál; hiszen titokban, a lelke mélyén, Szerbiában mindenki azt kívánta már, amit a szocialista lap hangos szóval mert követelni: a békét.

Pasics kezdte észrevenni, hogy a cenzúra minden ébersége és szigorúsága mellett is megtalálja a szocialista sajtó a módját annak, hogy megírja az igazságnak legalább egy csekély hányadát és a Mun-

kás-Újságnak sokkal nagyobb hatása van az ország közönségére, semmint az kívánatos volna. Ezt az egyre erősödő hatást úgy próbálta Pasic sajtója ellensúlyozni, hogy komoly képpel és felháborodott hangon megírták a Munkás-Újságról azt, amit maguk is tudtak, hogy hazugság, hogy tudniillik a szocialista lap hazaáruló politikát űz, mert német, magyar és osztrák pénzen megvásárolták. Az egész szerb polgári sajtó tele szájjal üvöltötte ezt a rágalmat és követelte, hogy a kormány teljes szigorral járjon el a „hazaáruló” újsággal szemben. A szerb Munkás-Újság természetesen nem maradt adós a válasszal, erélyes hangon utasította vissza a valóban lefizetett kormánylapok szemtelen hazudozását, egyúttal figyelmeztette az ország közönségét arra, hogy a polgári sajtó kormányparancsra indította meg az egyetlen igazmondó újság ellen a hajszát és az egész rágalmi hadjárat csak elő akarja készíteni a szerb közvéleményt arra, hogy egy szép napon a szocialista napilapot beszüntessék. A szerb szocialista lapnak nem kellett sokáig várakoznia a beszüntetésre. Amikor ugyanis megkezdődtek a nagy orosz vere-ségek, a szerb közhangulat fokozott mértékben kezdte elárulni békehajlamait. Ezt a hangulatot a szocialisták arra használ-

ták fel, hogy még az eddiginél is nagyobb hevességgel követeljék a békét. Ezekben az időkben történt az, hogy Lapcsevics elvtárs felállt a skupstinában és hatalmas beszédben támadta a Pasics-kormányt, amely lelkiismeretlen és bűnös módon idegen érdekekért kiirtja az egész vitéz szerb népet, tönkreteszi és előbb-utóbb Belgium sorsára juttatja egész Szerbiát. Mennydörgő hangon követelte Lapcsevics elvtárs, hogy a szerb kormány sürgősen és haladéknélkül indítsa meg a béketárgyalásokat Ausztria-Magyarországgal, még mielőtt késő volna, még mielőtt mindennek vége volna. Pasics pártja, persze, tombolt dühében és válogatott sértésekkel árasztotta el Lapcsevics elvtársat, de a beszéd mégis elhangzott és a szerb képviselőknek egy nagyon jelentékeny részére mély hatást tett. A polgári sajtó, természetesen, elsikkasztotta Lapcsevics elvtárs szenzációs beszédét, de a nisi Munkás-Újság egész terjedelmében közölte azt és a lap maga is éleshangu vezércikkben követelte a rögtöni békekötést, mert különben elpusztul az egész szerb nép és elvész Szerbia. Pasics ökölbesorított keze ekkor lesújtott a szerb munkásság egyetlen újságjára. A kormány betiltotta a Munkás-Újság megjelenését azzal az indokolással — amit lapjai csa-

háltak volt —, hogy hazaáruló politikát üz és eladta magát a németeknek, magyaroknak és osztrákoknak. Ez vagy két és fél hónappal ezelőtt történt. A skupstina legközelebbi ülésén Lapcsevics és K aoler o vics elvtársak külön-külön meginterpellálták a kormányt a Munkás-Újság beszünetése miatt. Az interpellációra nem kaptak választ és a Munkás-Újság többé nem jelenhetett meg, a szerb munkásság teljesen sajtó nélkül maradt.

Egy hosszú hónapig nem volt Szerbiában lapjuk a szocialistáknak és ez a hónap nagyon keserves volt. Az utolsó időben már az újság volt az egyetlen összekötő kapocs a szerb proletárok között és amíg nem volt lap — egy hosszú-hosszú hónapig —, nagyon elhagyatottak, nagyon magukra maradtak és egymástól messze, messze levők voltak a szerb munkások, nem volt, aki biztassa, bátorítsa, vigasztalja őket, nem volt, aki a lelket tartsa bennük a véres sivatagban. Hanem Lapcsevics elvtárs nem nyugodott és Kaclerovics elvtárssal karöltve, állandó, éles támadásokat intézett a parlamentben Pasic ellen és követelte, hogy a szocialista napilap megjelenését ismét engedélyezzék. Pasic makacskodott és Lapcsevics végül is hivatalában személyesen kereste fel a

szerb miniszterelnököt, akit nagyon komolyan felszólított, hogy ha nem akarja a még élő szerb munkásokat végső eszközök igénybevételére kényszeríteni, akkor engedélyezze végre a Munkás-Újság megjelenését. Pasics kijelentette Lapcsevics elvtársnak, hogy a korona és a kormány megingathatatlan elhatározása az, hogy a Munkás-Újság többé nem jelenhet meg. Legfeljebb arról lehet szó, hogy új címen jelenjék meg a lap és ne írjon a régi éles hangon a szerb kormány ellen, illetőleg ne izgasson a háború ellen.

Még azt is kikötötte Pasics, hogy Lapcsevics nem lehet többé a lap felelős szerkesztője, mert őt védi a képviselői immunitás és minthogy a skupstina — egy emlékezetes precedens szerint — nem hajlandó őt kiadni, ha bíróság elé akarják állítani, olyan embernek kell felelnie a lap szerkesztéseért, akit nem kell előbb kikérni a skupstinától, ha a kormány bíróság elé akarja állítani; szóval, akivel könnyebben el lehet bánni, aki nem képviselő. Lapcsevics kijelentette, hogy a lap címének megváltoztatásába belemegy, a szerkesztésről is lemond, mivelhogy igazán nem fontos az, hogy kinek a neve szerepel a lapon, ellenben az újság hangjaira és irányára nézve nem tesz semmi ígéretet, mert hiszen

az új lap is a szociáldemokrata párt lapja lesz és — ha új címen és más szerkesztő felelőssége mellett is — a szocialista igazságoknak és a becsületes szocialista törekvéseknek lesz a szószólója. Pasics és Lapcsevics tárgyalása végre eredményre vezetett. Egyhónapi szünetelés után újra megjelent Nisben a szocialisták napilapja, de most már nem Munkás-Újság, hanem „Jövendő” volt a címe és nem Lapcsevics, hanem egy másik elvtárs a lap felelős szerkesztője.

Egyébként azonban a Jövendő tökéletes folytatása a Munkás-Újságnak és másfél hónap óta, amióta megjelenik, a leghevesebben sürgeti a békekötést. A cenzúra természetesen éppen úgy üldözi és gyötri az új szerb szocialista napilapot, mint a régit és az elvtársak Szerbiában el vannak rá készülve, hogy a Jövendőt is hamarosan be fogja tiltani a kormány. Egyelőre él a lap és félelmet nem ismerő elszántsággal harcol a háborús örület ellen és követeli a békét,

*

Ez is körülbelül két és fél hónappal ezelőtt történt, pár nappal előbb, hogy a „Munkás-Újság”-ot betiltotta a kormány. Szerbia és Bulgária között ekkor már na-

gyon kiélesedett a helyzet és minden jel arra vallott, hogy a két ország között hamarosan háborúra kerül a sor. A szerb szocialisták nemcsak a monarchiával akartak békét kötni, hanem békében akartak élni — nagyon természetesen — Bulgáriával is. Az is egészen magától értetődik, hogy a bolgár szocialisták is ellenezték a Szerbiával — vagy bárkivel — való háborúba keveredést és a két ország szocialistái között testvéri közeledés történt. És jellemző és érdemes a leszögezésre az a körülmény is, hogy amíg a bolgár kormány a legliberálisabb módon módot és teret engedett ennek a történelmi közeledésnek, addig a szerb kormány a legbrutálisabb módon állott útjába a bolgár-szerb szocialista barátkozásnak. Ami annál kevésbé érthető, mert hiszen ekkor már régen Szerbia volt bajban és minden emberi józanság szerint örömmel kellett volna üdvözölni és forszírozni bolgár oldalról jövő bárminemű közeledést. Ámde Pasicsot, úgylátszik, teljesen elhagyta a józansága.

A szerb és bolgár szociáldemokrata pártok ugyanis egy közös napra béke-népgyűlést hirdettek Nisben és Szófiában. A népgyűléseken kölcsönösen képviseltették magukat a szerb és bolgár szocialista pártok szónokokkal és küldöttekkel. A gyűléseken

— Nisben és Szófiában egy időben — azt akarták kimondani és közös proklamációba foglalni, hogy a szerb és bolgár szocialisták testvéreknek érzik magukat és tiltakoznak az egymás ellen indítani szándékolt háború és általában minden háború ellen. Pasics azonban ekkor már háborús kalandba akarhatott keveredni Bulgáriával is, legalább erre vall az, ami a nevezetes népgyűlés napján Nisben történt. Nisben az történt, hogy az „Európa” szállóba a gyűlés színhelyén igen nagy tömeg munkásság jelent meg Szerbia minden részéből, még sebesült szocialista katonák is voltak a nagy teremben. Megjelent a bolgár szociáldemokrata párt többtagú küldöttsége, élükön Georgie Dimitrov elvtárs bolgár képviselővel, a bolgár szakszervezeti tanács titkárával, aki a népgyűlés főszónoka lett volna. Azonban a testvéri közeledésnek durván útjába állt a szerb kormány, a békegyűlést nem lehetett megtartani, mert éppen a népgyűlés megnyitásának pillanatában megjelentek a nisi „Európa” szállóban Pasics rendőrei és zsandárai és a gyűlést föloszlatták, szétverték, a testvéri békejobbot nyújtó bolgár küldötteket kikergették, visszakergették Szófiába. Géorgie Dimitrov elvtárs nem mondhatta el békeszózatát, a közös békeprokla-

mációt nem olvashatta föl és nem emelheték határozattá. Ez történt Nisben.

Ezzel, szemben mi történt ugyanebben az időben Szófiában? Szófiában — a bolgár kormány okos előzékenysége folytán — megtarthattak nagyszámú résztvevőkkel, hatalmas érdeklődés mellett a népgyűlést, amelyen igen sok szerb küldött jelent meg Lapcsevics elvtárs vezetésével. Lapcsevics elvtárs gyönyörű beszédben kelt sikra a két ország szocialistáinak testvéries együttérzése és együttműködése mellett és lángoló szavakkal tiltakozott az ellen, hogy Szerbiát a politikai kalandorok még Bulgáriával is háborúba sodorják. Az egész világ boldogságát és üdvét meghozó békéért esengett Lapcsevics elvtárs szívhöz szóló, lángoló szavakkal. A népgyűlés közönsége mámoros lelkesedéssel fogadta el és emelte határozattá a közös békemánifesztumot, amelyet közösen irt alá a szerb és a bolgár szocialista párt és amely azután megjelent a szerb és bolgár szocialista lapokban. Egy ilyen felejthetetlen, történelmi nevezetességű közös gyűlésük volt Szófiában a szerb és bolgár szocialistáknak a testvériség nevében.

*

Körülbelül ez a lényege annak, amit a szerb elvtársak ott, a belgrádi Munkásott-

hon kihült és sivár nagytermében elbeszéltek nekem. Lassanként egészen besötétedett és a harctéren elesett Tueovies elvtárs képe borongó tekintettel nézett le ránk a falról. Percekig nem szóltunk semmit, nyomasztó csend nehezült fojtogatóan a torkomra, a mellemre, valami egészen tragikus, fájdalmas csend mélyült ki körülöttünk; a szobára boruló sűrű esthomályban úgy tetszett nekem, mintha minden elvtárs szemében könny csillanna meg. Csendesen megszólalt azután tompa, elfogódott hangon Milan Dragovics elvtárs:

— Láthatja, elvtárs, hogy ezeknek a falaknak nincsen okuk a szégyenkezésre. Mink megtettük, amit lehetett, mink mindent megpróbáltunk. Mink nem vagyunk az oka semminek, csak hát nem volt elég erőnk...

Azután — nagyot sóhajtva — ezt mondotta Dragovics elvtársam:

— Ki tudja, mikor tér vissza ebbe a házba a régi szép élet? Ki tudja, visszatér-e valaha?

— Ki tudja? — mondtam én is valami soha nem érzett meghiúsultsággal.

Azután elbúcsúztam Milan Dragovicstól és a többi szerb elvtárstól. És elindultam az ő tragikus otthonukból. A lelkem mélyéig megrendülve...

A MÁSODIK BELGRÁDI ÚT

Látogatás Lapcsevics Dragisánál

Belgrád, 1916 május hó.

Először akkor jártam Belgrádban, amikor a szövetséges hadseregek csapatai a várost elfoglalták. Úgyszólván a hódító seregek nyomában értem be a szerb fővárosba, ahol természetesen minden résztvevő érdeklődéssel a szerb elvtársak felé fordultam, őket kerestem, kutattam a még lőporfüstös városban. Hogy meg is találtam őket, arról tanúskodott az a néhány közlemény, amit akkoriban irtani a *Népszavában* a szerb szocialistákról. Azóta hosszú hónapok teltek el és a meghódított Belgrádban a szocialisták körül is sok minden megváltozott. És hogy az utam ismét Belgrádba vitt, újra megkerestem és megtaláltam a szerb elvtársakat, napokon keresztül együtt éltem velük és ime, most megírom a szerb szocialistákról irt cikkeim — folytatását, Ezek nélkül a

most következő mozzanatok nélkül nem volna teljes az a kép, amelyet a szerb szocialistáknak az Internacionalehoz való megrendíthetetlen hűségességükről megfesteni az igazsággal és a történelemmel szemben — tartozó kötelesség. A szerb szocialista párt; — szocialista hitvallásának megfelelően — erélyes ellenzője volt a háborúnak és ezt az állásfoglalását összetörve, szétmorzsolva, minden életerejétől megfosztva, még ma is föntartja. Ennek a becsületes szocialista magatartásnak sok értékes és megható dokumentumát hoztam el magammal Belgrádból.

A Pasics-kormány ellen és általában a háborús örület ellen a szerb szocialisták harcát Lapcevics Dragisa vezette, aki, mint a párt képviselője a skupstinában, a legélesebb támadásokat intézte a háborús párt ellen. Lapcevics Belgrád ellete idején nem volt a szerb fővárosban, ő akkori-ban Nisben tartózkodott, majd később Jagodinába tért és innen azután Belgrád el-este után pár héttel visszajött a szerbek egykori fővárosába és azóta Belgrádban él. Lapcevics, aki ötvenhatéves szép szál férfiú, hosszú szakállal és körhajjal, azonkívül, hogy képviselő, felelős szerkesztője a szerb szocialista napilapnak is. Ez a lap, persze, most nem jelenik meg, a képviselői

fizetését sem kapja, Lapcsevics, vagyona pedig természetesen nincs, tehát az őszülő munkásvezérnek, a szerb skupstina tagjának 113 pályára kellett lépnie, hogy saját magán kívül héttagú családját valahogyan eltarthassa. Lapcsevics elvtárs tehát a Milos Veliki-ulica 91. számú házban úgynevezett „csemegeüzletet” rendezett be magának. Elmentem a Milos Veliki-ulicába, megnéztem Lapcsevics elvtárs „csemegeboltját”. Az üzlet ajtaja és a kirakatot övező falak — a párt színének megfelelően — vörösre festve. A vörös boltajtó felett a cégtábla: „Delikatesna Radnja D. Lapcsevics”.

„Csemege” alatt nem kell ínycenceknek való raffinaít élvezeti cikkekre gondolni ez esetben, a szerb szocialista párt vezérének „delikatesna üzletében” tojást és egyéb egészen primitív élelmiszert árusítanak olyan tömegben, amely Lapcsevics elvtárs üzleti „tőkéjének” megfelel. Ami azt jelenti, hogy a legtöbb fiók, bizony, üres a csemegeboltban és Lapcsevics elvtárs, aki maga szolgálja ki a vevőit, csak mérsékelten elégítheti ki a keresletet, ami elég nagy nála, lévén az ő boltja a legolcsóbb „csemege üzlet” egész Belgrádban. Ilyen körülmények között a Milos Veliki-ulicai üzletből csak nagyon nehezeit kerül ki a

legszükségesebb, amiből Lapcsevics elvtárs nagy családjával eltengődhet. Szóval, a „német és osztrák-magyar ügynök”-nek — ahogy Lapcsevics elvtársat Pasicsék gyűlölködő elvakultságukban nevezték — nincsen éppen valami nagyúri módja az osztrák-magyar uralom alatt.

Felkerestem Lapcsevics elvtársat a Visegradska-ulica 7. szám alatti házban levő lakásán. Amikor az udvarba érve, Lapcsevics elvtárs lakása után kérdezősködtem, egy négyesztendős göndörfürtű szép kis fiú

— később tudtam meg, hogy Lapcsevics legkisebb gyermeke — idegenkedve nézett rám és szerbül felkiáltott az első emeleten levő lakásuk felé:

— Apám, egy „svába” jön! ...

A kis Lapcsevics ellenséges magatartása nem riasztott vissza és „svába” létemre bemerészkedtem Lapcsevics elvtárs lakásába. Lapcsevics elvtárs nagy örömmel fogadott és meghatottan szorongatva a kezemet, ezeket a szavakat mondotta:

— Igazán nagyon jól esik nekem, hogy a magyar elvtársak gondolnak ránk. Köszönöm ezt a testvéri érdeklődést.

Nagyon sokáig beszélgettem Lapcsevics elvtárssal. Amikor ismételtén kértem, hogy a jelen és a jövő nagy kérdéseiről nyilatkozzék előttem a magyar szocialisták

számára, kérésemet mindig elhárította és így szólt:

— Sajnos, nem vagyok abban a helyzetben, hogy bármiféle nyilatkozatot tehessek. Jelenlegi helyzetem semmiképen sem engedi meg az őszinte nyilatkozattételt. Utóvégre magam is „okkupálva” vagyok. Egyébiránt csak a szerb szociáldemokrata párt felhatalmazásával tehetnék kijelentéseket és — mondotta fájdalomtól reszkető hangon — hol van most a párt? Amit a szerb kormány ellen, Pasics ellen, a háborús uszítók és őrvjögök ellen tettem, azt mind a párt parancsolta nekem. A párt, amelynek lelkes, meggyőződéses és mindenre elszánt szolgálja vagyok. Mi nem akartunk háborút és teljes erőnkől küzdöttünk ellene. Az események fájdalmasan és tragikusan igazoltak minket...

Percekig révetegen nézett maga elé Lapcevics elvtárs és azután így folytatta:

— Ugyan mi mondanivalóm is lehetne most nekem ? És ki figyelne, ki hallgatna most a mi szavunkra? És micsoda jelentősége lehetne egy mégsemmisített ország szocialista hangjának? Mi már elvesztettük a szólás jogát. Hanem beszéljenek, helyettünk is beszéljenek a, még nom okkupált országok szocialista, pártjai, hallassák a szavukat a harcban álló népek szocialis-

tái, azok az elvtársak szóljanak hangosan és messzehallhatóan, akiknek még van szavuk, akikre még hallgatnak. Miránk, szerb szocialistákra már nem hallgat senki. Majd így folytatta Lapcsevios elvtárs:

— Nagy örömmel hallottam, hogy a magyar szocialisták és lapjuk, a *Népszava* megmaradtak a szocialista elvek és eszmék alapján. Szenvedéseim közepette, nagy elhagyatottságomban jól esett nekem és az ittmaradt elvtársaknak, hogy a *Népszava* a testvéri megértés és a szeretet hangján irt a szerb szociáldemokrata párt háborúellenes küzdelméről. A megpróbáltatások szomorú napjaiban hálás szívvel fogadtuk ezt az igazságos és szocialista szívtől sugallt elégtételadást. A magyar elvtársakra egyébként is sok meleg rokonérzéssel gondolok, amióta 1911-ben Kaclerovics elvtársammal együtt a budapesti nemzetközi értekezleten résztvettem. A legjobb emlékeket ápolom azóta a magyar elvtársakról.

Később ezeket mondta Lapcsevics elvtárs:

— A szerb skupstina tagjai 1915. év október 14-én ültek össze tanácskozásra 'legutoljára Nisben. Százhatvanhat képviselő közül mindössze négy vénen jelentünk meg. Minthogy azonban ez nem volt rendes ülés, hanem titkos konferencia, én nem akartam

benne résztvenni és eltávoztam a képviselők közül. Többet nem láttam őket. November 5-én már a bolgárok voltak Nisben, én hazavergődtem Belgrádba, azóta ülök a kis boltomban, vigyázok a családomra és eszem ágában sincs Belgrádból kimozdulni. Itt akarok élni, mint egy másik polgár és részt kérek magamnak minden megpróbáltatásból, amely egy leigázott ország alattvalójának kijár. Szabadságról csak álmodozni lehet, mert hiszen, amíg kapitalizmus van, addig igazi szabadság sehol sincsen; csak az álmok világában. Hát álmodozom ...

A beszélgetés további során a hágai nemzetközi Irodára és az internacionalizmus jövőjére terelődött a szó. Itt a következőket mondotta Lapcsevics elvtárs:

— A hágai nemzetközi szocialista Iroda magatartása itt nagyon jó benyomást tett. A magyar párt küldötteinek, Garami és Buchinger elvtársaknak hágai szerepléséről a legjobbakat hallottam. Úgy viselkedtek, ahogy meggyőződéses, igazi szocialistákhoz illik. Úgy hallom — amennyire már én egyáltalán hallok itt valamit —, hogy megint készül Hágában szocialista értekezlet. Mi, szerb szocialisták, fájdalom, nem mehetünk el erre az értekezletre. Remélem, a magyar szocialisták megint ott lesznek és

remélem, hogy mindenki ott lesz, aki ott lehet. Én rendületlenül bízom az Internacionálé jövőjében. Sőt, semmiben sem bízom, csak ebben bízom. Mi is lenne az emberből ezekben a nehéz és gyászos időkben, ha ez az egyetlen egy hite is összetört volna, ha ebbe a reménységébe sem kapaszkodhatnék. Akkor lehetne-e ezeket az időket átélni? Igenis fel fog támadni az Internacionálé, mert fel kelil támadnia! Minden jó szocialistának kötelessége küzdenie azért, hogy ez a feltámadás mihamarább megtörténjék és megváltsa a vérző emberiséget szörnyű szenvedéseitől. Ezt üzenem a magyar elvtársaknak.

Mit tehetnék én mást, mint hogy Lapcsevics elvtárs üzenetét meghatottan, a testvéri együttérzés megindult hangján továbbítom.

A szerb szocialisták utolsó békememoranduma

Belgrád, 1916 május hó.

A szerb szocialisták az utolsó pillanatig föntartották háborúellenes magatartásukat. A „Munkás-Újság”, amely később a kormány betiltó rendelkezése folytán „Jövendő” címmel volt kénytelen megjelenni, a cenzúra minden nyomorgatása ellenére is megtalálta a módját annak, hogy a háború ellen hangulatot csináljon és a szocialista lap szava eljutott a lövészárókba is. A szerb pártlap nisi szerkesztőségi helyisége találkozóhelye volt a lövészárókból visszatérő és a lövészárók felé induló szocialista katonáknak. A lövészárókból hazafelé igyekvő sebesült és beteg szerb elvtársak, akiknek útja Nisen vezetett át, szeretettel keresték föl az ő pártlapjuk szerkesztőségi helyiségét, ahol őszintén elmondották azt, ami a szívéükön fekszik. A rettenetes járványok idején, amikor seregestől érkeztek vissza a

harctérről a beteg katonák, állandóan zsn folva voltak a szerb szocialista lap szerkesztőségi szobái és nap-nap után megfordultak ott katona-elvtársak, akikben már lappangott a kiütéses tífusz és valóságos csoda, hogy Popovics Dusán elvtárs, a pártlap szerkesztője, aki minden katonalátogatóval érintkezett és Lapesevics Dragisa elvtárs, aki szintén sokat tartózkodott a szerkesztőségi helyiségben, nem lettek áldozatai a dühöngő járványnak. A párt egyik vezetője, Kaclerovics Trisa ,aki a szerb skupstinának is tagja, megkapta a kiütéses tífuszt, de hatalmas szervezete legyőzte a kórt.

Belgrád elestét követő időkben Szerbia belsejében egyre nagyobb lett a pánik. Nisben mindenki elvesztette a fejét és jellemző az általános zavarra, hogy az a vonat, amelyen Pasics, a szerb kormány és a hadvezetőség tagjaival menekült, olyan irányba indult el, ahol már a bolgárok álltak és ha idejében meg nem állítják és más irányba nem dirigálják a vonatot, akkor a szerb kormány az egész vezérkarral együtt fogásba kerül.

A nisi szocialista napilap utolsó száma néhány nappal azelőtt jelent meg, hogy a bolgárok a várost elfoglalták. Ekkor már minden veszve volt és Nisben tetőpontra hágott a kétségbeesett fejvesztettség. A szo-

cialista újság utolsó számának fájdalmas hangú vezércikke arról elmélkedett, hogy Szerbia most megsemmisült, de nem kell elveszíteni a bizodalmat és a reményt, mert Szerbiát és a szerb népet a szocializmus föl fogja szabadítani. Éljen a szocializmus! A nisi szocialista újság tehát még a katasztrófa pillanatában is megőrizte az eszmékhez való rendíthetetlen hűségességét és megtalálta a fájdalmas helyzetnek megfelelő legigazabb hangot. Ez volt a szerb szocialisták utolsó hangja, ez volt az utolsó életjel, amelyet a párt magáról adott. Azután jöttek a bolgárok és a tragikus események elsöpörték a szocialista lapot, elsodorták az egész pártot, az elvtársak elszédtek, elmerültek a véres zűrzavarban. Lapcsevics és Popovics elvtársak, akik a pártlapot az utolsó pillanatig írták, elvergődtek valahogy Belgrádba és ma is itt élnek.

Kaclerovics Trisa képviselő elvtárs nyomtalanul eltűnt a nagy összeomlás idején és hónapokig nem érkezett róla semmi Mr. Hónapok múltán a „Belgrader Nachrichten” című belgrádi napilapban végre megjelent egy hirdetés, amelyben Kaclerovics jelenti az elvtársaknak, hogy ő Svájcban, Genfben él és kéri, hogy küldjenek számára valami úton fölvilágosítást Szerbiában maradt családjáról. A „Belgrade

Nachrichten” útján válaszoltak az elvtársak Kaclerovicsnak, akiről azóta megint nein érkezett hír. Most, néhány nap előtt, pontosan május hó 15-én, végre Lapesevics elvtárs belgrádi címére Bernből május 8-ikei dátummal hosszú levél érkezett Kaclerovicstól. A levél, amely hivatkozik korábban írt levelekre, amelyek azonban nem érkeztek meg Lapcsevicshez, különböző természetű magándolgokon kívül említést tesz egy igen nevezetes történelmi okmányról, amelyről idáig semmit sem tudunk és amely noha következménye és így jelentősége már nem volt, minket, szocialistákat, mint a szocialista eszmékhez való hűség ragaszkodás ékesen szóló dokumentuma, fölöttébb érdekel. Kaclerovics elvtárs Lapcsevicshez intézett levelében nevezetesen arra utal, hogy ő az utolsó pillanatban, az úgynevezett tizenkettedik óra után is memorandumban szólította föl a szerb kormányt a szocialista párt nevében a rögtöni békekötésre.

Kaclerovics elvtárs levelének idevonatkozó része szószerinti fordításban így hangzik:

Bern, Népház, 1916 május 8.

Már korábban küldtem önnek értesítést memorandumomról, amelyet a párt nevében a múltévi december hó 5-én Skutariban a kormányhoz intéztem és amelyben a kormánytól

azt követeltem, hogy a békét rögtön kössék meg. Ez a memorandum természetesen nem tetszett a szerb hivatalos köröknek, műhaza-fiaknak és sovínisztáknak, akik élesen támadtak engem és újól, ismételten kijelentették, hogy mi ügynökei vagyunk a németeknek, magyaroknak és osztrákoknak. A józanítéletű képviselőknél azonban ez a békememorandum helyeslésre talált.

Eddig szól Kaclerovics elvtárs levelének ez a része. A levélből megállapítható tehát, hogy Kaclerovics, mint a párt országgyűlési képviselője, mindvégig teljesítette kötelességét és a múltévi december hó 5-én a már akkor menekülő szerb kormányt Skutariban is felszólította írásos memorandumában az azonnal való békekötésre. A vérszomjas szerb hazafiak, élükön Pasic miniszterelnökkel, még ekkor sem tértek eszükre és a „hazaárulás” öreg és hatástalan rágalomával feleltek a szocialista képviselő békét követelő felszólítására. Kaclerovics leveléből megállapítható az is, hogy az ő békememorandumának ekkor már a polgári pártok józanabb képviselői között is akadtak helyeslői. Amikor Lapcsevics elvtársat megkérdeztem, hogy mi a véleménye Kaclerovics békememorandumáról, Lapcsevics ezt felelte:

— Természetesen helyeslem. Amit Kaclerovics tett, az logikus következménye,

illetőleg folyománya volt a szerb szociáldemokrata párt korábbi, és az egész háború alatt tanúsított magatartásának. Mászt nem is tehetett.

Ezt az adatot is fel kellett jegyezni, a szerb szocialisták háborúellenes küzdelmének krónikáját írván.

Dimitrij Tucovics

Belgrád, 1916 május.

Akinek a nevét e néhány sor írás címéül odaírtam, az a szerb szociáldemokrata mozgalom lelke és reménysége, irányítója és büszkesége volt, amíg élt, mert már nem él, meghalt a háborúban, amelyet forradalmi lelke egész nemes hevével gyűlölt, meghalt egészen fiatalon, pedig értékes életével sokkal, sokkal többet tudott volna használni a népnek — amelyet mindvégig szeretettel, hűséggel szolgált —, mint korai vértanúhalálával. Tucovics Dimitrij nevét rajongva és könnyes szemmel emlegetik a szerb elvtársak. Minden nagy csapás és megsemmisítő veszteség között is, amely a szerb szociáldemokráciát érte, a legsúlyosabb gyász Tucovics elvtárs halálával szakadt rá a szerb pártra. Amiket itt, sebüben följegyzek Tucovics Dimitrijről, azt a Belgrádban tengődő szerb elvtársak beszélték el nekem, akik valamennyien azt hangoz-

látják csüggedten és sírásba csukló hangon, hogy egyszerűen lehetetlenség felmérni azt a, nagy veszteséget, amely őket Tucovics halálával érte. Még az általános nagy gyászban is különösen mélységes gyász illeti meg Tucovics elvtárs elestét.

Dimitrij Tucovics 1881-ben született az Uzice közelében levő Grostilje faluban. Apja pap volt, egy régi szerb papdinasztának utolsó papja, akire jellemző, hogy — pap létére — a legnagyobb megértéssel és rokon-érzéssel viseltetett fiának, az ifjú Tucovicsnak szocialista világnézete iránt. Ezzel szemben Tucovics két testvérbátyja a szerb hadsereg szolgálatába lépett és mint aktiv tisztek — az egyik alezredesi, a másik őrnagyi rangban — vesznek részt a jelenlegi háborúban és érdekes, hogy mindketten a politizáló, háborúspárti katonatisztek csoportjához tartoznak. Tucovics Dimitrij, már mint egészen fiatal joghallgató, a belgrádi egyetem növendéke, a legnagyobb mértékben tevékeny részt vett a fiatal szerb munkásmozgalomban. Jogi tanulmányainak befejezése után pedig teljesen a szociáldemokrata párt embere lett, minden erejét, minden munkabírását egészen a párt szolgálatába állította.

Tucovics első nevezetesebb szereplése még 1903 márciusban volt. 1903 márciusá-

ban ugyanis az akkor még 22 éves Tucovics egy Jovanovics nevű barátjával együtt nagyarányú tüntetést rendezett Sándor szerb király önkényuralma ellen és az ellen az államcsíny ellen, amelyet Sándor király követett el. A hatalmas tüntetésben munkások és diákok vettek részt és a demonstráció heves utcai harcokká fejlődött. Rendőrség és katonaság többszörös attakot intézett a tüntetők élén, akik elszánt ellentállást fejtettek ki és a tüntető) tömeg élén bátran és félelmet, meghátrálást nem ismerve, ott küzdött és verekedett a brutális erőszak ellen Tucovics elvtárs. Számos halottja és sebesültje volt ennek a nevezetes márciusi abszolutizmusellenes demonstrációnak és igazán a legnagyobb véletlenség, hogy Tucovics, aki nemcsak rendezte, hanem valósággal vezette is a tüntetést, nem maradt holtan a szerb köveken. Tucovics életben maradt, ellenben a szerb király bosszúja elől száműzetésbe kellett mennie. Ez az emlékezetes véres tüntetés azonban végeredményében halálos csapást mért az uralkodói abszolutizmusra és a régi, rothadt uralkodórendszer erkölcsi összeomlásához vezetett. Tucovics elvtárs csak Sándor király és Drága királyné megöletése után térhetett vissza, száműzetéséből Szerbiába.

Visszatérte után Tucovics lett a szerb szociáldemokrata párt lelke és sóikra hivatott vezére. A fiatal szerb mozgalom minden eredménye és minden sikere az ő nevével és az ő sokoldalú tevékenységével forrott össze. A szakszervezetekben, a pártban, a sajtóban való fáradhatatlan propagandájával életre hívta és megalapozta az erős marxista alapon való modern szociáldemokrata mozgalmat Szerbiában. Állandóan lázasan tanult és káprázatos tudásával és ragyogó képességeivel a fiatal Tucovics irányítója volt az egész szerb mozgalomnak, mindenki más csak az ő munkatársa volt, a kezdeményező a legkisebb és a legnagyobb dolgokban mindig csak ő volt. A legnagyobb szervező, kiváló taktikus, briliáns újságíró, elsőrangú szónok, ellenálhatatlan agitátor volt és mindezeket a kvalitásait a párt és csakis a párt szolgálatába állította. A legutolsó öt évben, mindén egyéb fáradhatatlan pártmunkássága közben is, a legtöbb előszeretettel a szerb szocialista tudományos folyóiratnak, A *Harc*-nak, szerkesztésével foglalkozott. Ez a szocialista folyóirat a legnagyobb mértékben magán viselte Tucovics erős egyéniségének bélyegét és mindenki számára érthetően és őszintén világította és magyarázta meg a szerb és balkán viszonyokat.

Szóval Tucovics a szerb szocialista pártmozgaloni legkülönb és legértékesebb vezére volt és megmérhetetlen csapás volt az a szerb Szociáldemokráciára, amikor 1912-ben az első balkáni háború kitörésekor Tucovics elvtársnak tartalékos hadnagyi rangban be kellett vonulnia katonának. Ettől fogva elvesztette a párt az ő nélkülözhetetlen nagy erejét, mert az első Balkán-háborút követte a második Balkán-háború és Tucovics elvtárs előbb mint hadnagy, később mint főhadnagy, az első naptól az utolsóig, mindkettőt végigküzdötte, azután jött ez a most dühöngő világborzalom, szegény Tucovics elvtárs, mint szerb főhadnagy, ebben is résztvett és ez a gonosz háború el! is vette az ő reményteljes, szép és nemes életét: Tucovics Dimitrij 1914 november 19-én elesett.

Valami egészen és különlegesen tragikus sors a Tucovics elvtárs sorsa. Meggyőződéses és tudományosan képzett szociáldemokrata létére a leghevesebb ellenzője volt minden háborúnak és mint katona, a harc-téren esett el!

Külön megható fejezetet kellene írni az ő katonaéletéről. Elindult az első nap, ment egyik háborúból a másik háborúba, nem hasznosította nagy befolyását, respektált mivoltát, nem keresett semmiféle könnyí-

test a sorsán és míg a véresszájú háborús-
usztók és hősiés, ellenségfaló tintakulik
békés irodákban körmöltek és otthon ontot-
ták a vért és köpték a tüzet, addig Tuco-
vics elvtárs, aki szíve mélyéből utálta, gyű-
lölte a háborút, vértanúi önmegtagadással,
szocialista fegyelemmel — lelkében örök
nagy tiltakozással — ott állt a háború viha-
rában, teljesítette a kötelességét a vérziva-
tarban, amíg meg nem halt. Nem legenda,
hanem tény, hogy sem a két Balkán-hábo-
rúban, sem ebben a mostaniban Tucovies
elvtárs egyetlen nap szabadságot nem vett
magának, mindvégig megosztotta munkás -
társainak, az ő szegény barátainak szenved-
éseit, akik a harctéren is rajongtak az ő
hűségés és jószágos főhadnagyukért.

Hogy Tucovies elvtárs a harctéren mi-
lyen bátorszívű, elszánt és kötelességtudó
katona volt, arra jellemző, hogy a Balkán-
háború befejeztekor nagyszerű magatar-
tása jutalmául a legnagyobb katonai kitün-
tetést, a nagy arany-medáliát adták neki.
Tucovies azonban a legmagasabb hadi-
kitüntetést visszautasította, a ritka arany-
érmet nem fogadta el azzal a megokolással,
hogy az ő szocialista világnézlete ellensége
minden háborúnak, egyébként is ő, mint
lelkes republikánus, nem hajlandó a szerb
monarchia kitüntetéséi: viselni. Ezért a pél-

dátlanul önérzetes magatartásáért, persze, kellemetlenségei lettek Tucovicsnak, akit — a kitüntetés visszautasításáért — húsz napi katonai fogházba zártak.

Tucovics leülte a húsznapos fogház-büntetést, egyébként nem sokat törődött a dologgal, számára az volt a legnagyobb kitüntetés, ha a közkatonái szerették. Ebben pedig ugyancsak része volt Tucovics Dimitrij főhadnagynak, akit rajongva szeretett minden katonája, ami természetes, hiszen ő a katonáinak szerető gyámohtója, jóságos édesapja, volt. Amikor 1914 november 19-én egy golyó átfúrta a szívét és Tucovics elvtárs holtan rogyott össze, a katonái úgy sírtak, mint a gyerekek, akik az édesapjukat veszítették el. És sírt és azóta is sir az elárvult szerb szociáldemokrácia ...

*

Tucovics elvtárs a harctéren bevonulása első napjától kezdve naplót vezetett. A mostani háborúban vezetett naplójegyzetei azonban eltűntek, csak az utolsó néhány napról szóló naplójegyzetei, egy árva notesz, mely a belső zsebében volt és amelyet szintén átfúrt a szívét átjáró golyó, csak az maradt meg és ez a naplótöredék most egy szerb elvtársnál van Belgrádban. Érdekes, hogy Tucovics elvtárs alezredes

fivére módfelett fellázadt azon, hogy öccse értékes naplójegyzetei eltűntek és mert — politizáló katona léteére is — az volt a véleménye, hogy ezek a feljegyzések a szerb szociáldemokrata pártot illetik, Tucovics ezredparancsnokát, egy szerb ezredest, vádolta meg azzal, hogy öccse iratait szándékosan eltüntette és ezért provokálhattá is az ezredparancsnokot. Már-már párbajra került a sor a két katona között, amíg valahogyan sikerült elsimítani a dolgot.

A Tucovics elvtárs utolsó napjairól szóló megrendítően érdekes feljegyzések hűséges fordítását azonban elhoztam magammal. Tucovics elvtárs naplóját, életének utolsó napjairól szóló ezen látnoki és a megnyilatkozás erejével ható feljegyzéseit a következő lapokon közlöm.

Kiszakított lapok Tucovics Dimitri harctéri naplójából

Belgrád, 1916 május.

Egy harctéri napló kiszakított lapjai következnek itt. Olyan noteszből szakítottam ki ezeket a lapokat, amelyet golyó fűrt át és átfúrta egyúttal a notesz tulajdonosának, a napló írójának nemes, a népek szabadságáért dobogott, jó szívét. Akinek a naplójából ezeket a lapokat kiteptem, az a mai, úgynevezett harci helyzet szerint nekem „ellenségem” volt, mert az egy szerb főhadnagy volt, hívták pedig őt, ameddig — nem sokáig, alig harminchárom évig — élt, Tucovics Dimitrijnek. Amíg elmerülök naplójegyzetei olvasásában, nem tudom elhinni, hogy Tucovics Dimitrij szerb főhadnagy az én ellenségem lett volna és csudálkozom, hogy a mi katonáink ellen harcolt és csudálkozom, hogy a mi katonáink megölték őt. Nem lehetett Tucovics főhadnagy az én ellenségen), hiszen ő nem volt ellen-

sége senkinek, hiszen ő úgy érzett és úgy gondolkozott, ahogyan én is érzek és gondolkozom.

Tucovics Dimitrij az én elvtársam volt, szolidáris szövetségese a népek szabadságáért való szent rajongásban; milyen lelki keresztrefeszítésen mehetett ő keresztül az évek minden napján és a napok minden óráján, amíg a harctéren volt, amíg a hajlandósága, a meggyőződése és az- egész lelkülete ellen való, véres munkában részt vett. De nem kell itt ő helyette beszélni, át kell adni az ő örökre elnémult ajkának a szót. Itt van, olvassák el a Tucovics főhadnagy napló jegyzeteit, a legutolsó érzéseinél melegedjenek, a legutolsó gondolatainak világosságánál tanuljanak bölcsességet és a legutolsó, nagy szenvedéseinél dobbanjon meg dermedt kábulatában minden szív. Itt következnek a legutolsó szavak és sorok, amelyeket Tucovics Dimitrij elvtársam életében papírra vetett:

*1914 november 15, vasárnap
Lajkovác.*

Tegnap este hét óraker visszavonultunk és ma reggel ide érkeztünk. A Valjevo—Lazarevae-i főúton a sár és bozót miatt rettenetes nehézségekkel kellett megküzdenünk. Élihez járult még a folytonos szörnyű kép:

a szegény és minden hatóságtól elhagyott menekülők kétségbeesett tömege. E szeren esetlenek mindegyikének szeméből kiolvashattuk a kérdést: „*Ti tovább mentek, de mi lesz velünk?*”

Az úton nagy zűrzavar és rettentő káosz uralkodik, kétségbeesett kiáltozás, vad káromkodás hallatszik, amikor egy-egy nyomorult állat — az éhségtől és fáradtságtól majd kidőlve — nem bírja tovább húzni a kocsit. De néha meg ezeket a vad káromkodásokat is túlharsogja egy-egy *fölordítás, üvöltő hang*, amikor az egyik kocsi kereke összetörik és aggok, betegek és gyermekek akadnak el az utón a sárban és piszokban.

A Kolubara jobbpartján foglaltuk el állásainkat. Félnégykor robbant föl a hid. Századom mint előőrs a híd jobboldalán áll.

*

1914 november 16.

Európa két harci táborba oszlott és most egy olyan *világmészárszékünk* van, amelyet a világ még nem látott. Ez a küzdelem a világuralomért, a világhegemóniáért folyik. Ez a hegemonia azonban nem ám koronás uralkodók otromba ambíciója, ostoba nagyzás! hóbortja, mint rendszerint gondolják, hanem ennek igen határozott és nagyon is reális célja van. A hegemoniáért való küzdelem mögött a *kapitalista államoknak az a*

törekvése rejlik, hogy korlátlan uralomra tegyenek szert a kizsákmányolt és kifosztott távoli földterületeken; az a *törekvése*, hogy a *világfosztogatásban vezető szerepet nyerjenek*.

Ha konkrétbben akarjuk ezt a kapitalista törekvést kifejezni, azt mondhatnók, hogy e törekvés mindama dolgokra irányul, amelyek e hatalomra vágyó, terjeszkedő tendenciák részére kapuul, támaszpontul, előfeltételül vagy biztosításul szolgálhatnak: ilyenekül tekinthetők: távoli gyarmatok, tengeri és szárazföldi utak, tengeri kikötők, stratégiai pontok, kis államok és nagyterjedelmű, de ellenállásra képtelen birodalmak stb.

Minden politikai esemény, bármily meszsze, akár egy gyarmaton történjék, — bármily kis jelentőségű, bármennyire belügy is legyen, egy vagy más tekintetben változást idéz elő a nagy kapitalista hatalmak esélyeiben és ezért mozgásba, hozza az érintett hatalmakat és így mindig újabb összeütközésre szolgáltat alkalmat. És miként a történelmi folyamat egy pillanatra sem áll meg, hisz a folytonos változás az élet lényege, nagy az ily kapitalista-hatalmi ellentétek is folyton új táplálékot, új mozgató erőt, új méreginjekciót kapnak. Az ellenségeskedések végét addig hiába is várjuk, amíg az

érdekellentét képezi a társadalmi szervezet alapját, amíg *a társadalom az osztályuralmon nyugszik.*

Egy ilyen változás, a legutóbbi történelmi fejlődésnek egy ilyen láncszeme, az első balkáni háború. Ellentétben a második balkáni háborúval, az első teljesen belieillett a történelmi fejlődésbe és eredményei, amelyek szinte érett gyümölcsökként hullottak le, az előbbi állapothoz képest fejlődést jelentettek a Balkán-félszigeten, a viszonyok állandósulása, a béke és a haladás szempontjából. Ezzel szemben a második balkáni háború, mint a balkán népek polgári, katonai és dinasztikus körei önzésének következménye, ellentétben állott a történelmi fejlődéssel és oly eredményeket létesített, amelyeknek reális alapja nem lévén, újabb összeütközések csiráit hordták magukban és már eleve rövid életre volna kárhozthatva.

Az új Balkán az ellentállóképesség legalacsonyabb fokán áll, mert az új viszonyok a régi ellentéteket a lehető legélesebbé tették. *Ez a körülmény tette a Balkánt teljesen tehetetlenné éppen az új események e most folyó napjaiban, holott e napok a balkán népek, sőt az Európa délkeletén élő összes népeknek teljes fölszabadulását hozhaták volna.* És Szerbia, keleten és nyugaton ellenségekkel körülvéve, *a román és görög*

természetellenes barátságtól félrevezetve, az osztrák-magyar invázió áldozatává, lesz.

*

Szerbia kifáradtan és elnyúttan szállott Ausztria-Magyarország ellen háborúba. Ez kudarcainak főoka. Ez a háború bizonyos fokig népszerű lehetne ugyan, de katonáink már túlon túl jóllaktak az előző két év borzalmas embermészárlásaival. Ehhez járul, hogy szeptember óta nincs tüzérségi muníciónk és így *a hatalom birtokosai a néptömeg ehét ítélték arra, hogy háborús készleteik hiányát életükkel fizessék meg. A nép vére számukra a legolcsóbb muníció.*

*

Egy röpülőgép röpköd folytonosan a fejünk fölött. Egy katona, vranjavidéki paraszt, megkérdez:

Főhadnagy úr, legyen szíves ezt nekem megmagyarázni. Ma, a huszadik században a legokosabb emberek élnek. Föltalálták a szárnyakat, amikkel a felhők között utaznak. Hát miért nem tudják ezek az okos emberek azt kitalálni, hogy *a vitás ügyeinket békésen, a bíróság előtt intéznők el és ne öldökölnék itt egymást, mint az okatlan állatok?*

— Hja, testvérem — feleltem neki — ez onnan van, mert az emberi észnek minden

okos találmányát azok használják ki, akik mirajtunk uralkodnak...

*

1914 november 17,
Vrapesije Brdo.

Ugyanazok az állások. Korán reggel az ellenség közeledni kezdett a Kolubarához, ami a mi részünkről heves tüzelést idézett elő.

A legnagyobb élvezettel fejeztem be *Nexönek*: „Pelle, a hódító” című könyvének olvasását. — Nagyszerű könyv. A mindennapi élet sivár valóságából a jövő varázs képei alakulnak ki előttünk, mint ahogy *a szocializmus is a ma valóságából fejlődik ki*. Egy igazi szocialista regény, csak egy hibája van: hogy *Pelle* tevékenységének súlypontját a szerző kooperációra, összműködésre helyezi. Nagyon jó lenne ezt a könyvet a mi olvasóink számára lefordítani.

*

Mai rossz álmom bizonyára összefüggésben van *Uzice elestével* és azokkal a kellemtelenségekkel, amiket a családom most ott átél.

*

Állásaink egész nap heves ágyútűz alatt állnak. Az ágyúütegek s messzebbről a tarackok a Vrapcsije-hegyet a völgyel

egyenlővé tették. A házak kártyavárakként omlanak össze. A mi tüzéségünk pedig alig szól egyet és azután elhallgat.

Még az éjjelre várjuk a parancsot a visszavonulásra. Valószínűleg most és az éj védelme alatt kell visszavonulnunk, hisz tüzéségi védelmünk nincs.

*

Hogy hogyan végződnek ezek az események — mondja Kautsky — azt senki sem tudhatja, de hogy a legváratlanabb következményekkel járnak, annyi bizonyos.

Ilyen váratlan következmény a szocialista Internacionálé magatartása, amely a legélesebb ellentétben áll a legutóbbi nemzetközi kongresszusokkal. És ha most eszünkbe jutnak a háború elleni közös akcióról szóló viták, amelyeket Vaillant és Keir Hardie javaslatai idéztek elő, akkor önkéntelenül jutunk arra a véleményre, hogy mi akkor sem magunkat, sem erőnket nem ismertük eléggé. Úgy látszik, sokkal helyesebb lett volna időnket azzal a kérdéssel eltölteni, hogy hogyan tudunk majd egy nagy háború esetén egységes, egyforma magatartást tanúsítani, — ahelyett, hogy azzal a fantasztikus kérdéssel foglalkoztunk volna, hogy hogyan akadályozzuk meg a háborút... Mindenesetre elvárhattuk volna azonban az Interna-

tionalenak a „Kriegsvotum” kérdésében való egységes, egyhangú állásfoglalását, mint eddigi háborúellenes magatartásának logikus következményét, mint az ezutáni közös proletártevékenység alapját.

*

*Vrapcsije Brdo,
november 19, csütörtök.*

Tegnap este felváltottak bennünket az előőrsi szolgálatról. A katonák csontig áztak. A kezünk szinte elfagyott a hidegtől. Most tartalékban vagyunk, de egy olyan helyen, ami az előbbinél százszorta rosszabb. Éjfélkor érkeztünk ide. Azok a nyomorúságos helyek, ahol aludnunk kellene és amelyeket alig tudtunk a nagy sötétben megtalálni, vízzel teltek. Nyugtalan, kétségbeesett katonák ide-oda tapogatóznak a sötétben, hogy egy kis száraz helyecskét találjanak, de hiába. Egész éjszakát egymáshoz szorulva, félig álló, félig ülő helyzetben töltötték el, a nagy hidegtől vacogó fogakkal, siratva szomorú sorsukat. Egy kis tüzet gyújtottam, mellette egy kevés szalma, amely alatt patakokban folyik a víz, ez az ágyam. A katonák mind a tűz köré gyűltek és mikor éjjel két órakor felébredtem, egy egész halom kenyér hevert körülöttem. Ez volt az egyetlen kissé száraz hely, ahova kenye-

rünket elhelyeztük. Erre hozzáfogtunk az evéshez: két katonára jutott egy kenyér. Hajnalhasadtával pokoli ágyútüzelés kezdődött, csak úgy üvöltött. Egy gránát-szilánk egyik katonám mindkét lábát keresztülfúrta.

— Főhadnagy úr, Pesics Milán meg sebesült és kéri, szíveskedjék hozzájönni.

— Mi van veled Milán, eltaláltak!

— Amint látod, atyám; tégy, amit tudsz.

— Sebesültvivők! kiáltottam, aztán elkezdtem a sebesültet bátorítani, vigasztalni.

Így megy ez most nálunk...

A támadás, mely már hajnalban, ágyútűz fedezete mellett, kezdődött, még mindig ugyanolyan hevesen tart. Tizenkét óra is elmúlt már, de a támadás még nem szünetel. Ha az első vonalat áttörik, akkor nekünk kell előrerohanni nagyon nehéz helyzetben; de nagyon fontos feladat vár reánk: ezt a vonalat, amely a Kolubara jobbpartját délkeleti irányból védi, meg kell védenünk.

*

Eddig szól a Tucovics elvtársam naplója, Amit november 19-én irt, azt irta életében utoljára, mert még ezen a napon — november 19-én — átlőtték a noteszét és átlőtték a szívét. Ahogy fentebb — a

halála előtt néhány perccel — megírta: áttörték az első vonalat és nekik kellett előrerohanni. Hát előrerohantak. Mivelhogy nagyon fontos feladat volt az övék. A Kolubara jobbspártját kellett megvédeniök. Hát megvédték. Ugyebár nem túloztam, amikor azt mondtam, hogy aki ezeket a látomásszerű napló jegyzeteket írta — Tucovics Dimitrij szerb főhadnagy — nem lehetett valami túlságosan nagy ellenségem, nekem. És az sem lesz talán túlzás, ha megállapítom, hogy aki olyan világfelfogással csatázik és hal hősi halált, mint amilyen Tucovics Dimitrij elvtársam biblikus erejű naplójegyzeteiből sugárzik ki, az a legnagyobb emberi mártíriumot szenvedte át.

A „Café Wardar”-ban

Belgrád, 1916 május hó.

A „Café Wardar”, vagy ahogy a szerbek nevezik a „Cafana Wardar” Belgrád egyik kis utcájában, a Belgradska-ulicában van. Mostanában sokat járok a „Café Wardar”-ba, ott töltöm a délutánjaim nagy részét, órák hosszáig át üldögéltek a, rosszul festett, kopott öreg falak között, az abroszos faasztalok körül. Mert hogy a „Café Wardar” ütött-kopott szobáiban nincsenek ám márványasztalok, a „Wardar” nevezetesen Belgrád legöregebb kávéháza, a modern kávéházak minden csínyja és kényelme nélkül. Évek hosszú sora óta a „Café Wardar”-ba járnak a belgrádi szocialisták, ez a belgrádi „pártkávéház” és azok a szerb elvtársak, akiket el nem sodort Belgrádból a háborús vihar, azok a néhányak, akik még Szerbia egykori fővárosában megmaradtak, azok most is minden nap összebújnak a Wardarban, ahogy ezt olyan régóta szokták. Ma is

minden nap összejönnek a Wardar-kávéházban a belgrádi elvtársak, megnézik egymást, minden nap megszámlálják egymást — nem nehéz megszámlálni — hogy megvannak-e még mind, akik tegnap együtt voltak, nem hiányzik-e valaki és az öreg asztalok körül, a „Wardar” alkonyati homályában — halkán — el lehet beszélgetni sok mindenről és ha az ember behunyja a szemét, néhány percig azt is hiheti, hogy nem változott semmi, hogy minden, minden a régiben van. Hiszen az öreg Wardar-ban ülünk ...

Itt, ebben a régi belgrádi kafanában üldögélek én mostanában minden nap a szerb elvtársaim között.

A régi jó időkben is itt szokták megtalálni egymást, most is itt keresik egymást minden nap. És meg is találják egymást a Wardar-ban. Eljött, itt van ma is Lapcsevics Pragisa, a párt országgyűlési képviselője, az egykori pártlap — ki tudja, mikor lesz megint — felelős szerkesztője. Most — hogy ellenség van az országban — boltos, krájleros. Regényt kellene arról írni, hogy élnek a szocialisták az ellenségtől megszállott országban. Általában minden egyes ember élete az okkupált területen: regénytema lehet, de a szocialista egyén élete és a háborútól szétroncsolt szocialista párt élete az ellenséges uralom alatt: va-

lami egészen sajátos, megrendítő és minden résztvevő érdeklődést megérdemlő kép. És ez a kép itt szomorkodik most előttem, itt, az öreg Wardar-ban ül az egész szerb szocialista párt, itt él, itt lélegzik — akadozva és alig-alig — az egész lerongyolódott, megtépedett és tragikusan legyengült szerb pártélet...

Lapcsevics elvtárs némán ül a helyén és révedezve néz a levegőbe. Az elvtársak lassan mind megérkeznek. Popovics Dusán elvtárs, a párt titkára és a pártlap főszerkesztője szomorúan beszéli, hogy valamikor nem ez a néhány elvtárs lézengett itt, valamikor zsúfolva volt szocialistákkal a „Café Wardar”. Azután — egy üresen álló székre mutatva. — így szólt egészen 'elérzékenyült hangon:

— Látja, ez a mi jó és kedves Tucovics Dimitrij elvtársunk helye. Ezen a széken szokott mindig ülni. Tucovics elvtárs volt a mi legkiválóbb emberünk, ő volt a legszebb reménységünk, de soha többé nem fog eljönni ide, a Wardarba, nem fog leülni többé az ő helyére — erre a székre — mert ez a gonosz háború elvitte őt is, elesett a mi hűséges Tucovicsunk ...

Az asztalt körülülő elvtársak mind szomorúan bólogattak, volt, akinek könny szökött a búsnézésű szemébe. Ott ülnek sorban

a többi elvtársak: Pavicsevics Luke, pártvezetőségi tag és Belgrád város képviselőtestületének és — a jelenlegi városi tanácsnak tagja, Dragovios Milán, városi képviselő és tanácsstag, Timotics Milos, a párt másodtitkára, Pavlovics Pavie, pártvezetőségi tag, a szakszervezeti központ titkára, városi tanácsos, Filipovics Filip, pártvezetőségi tag és a munkáskamara titkára, Velicsko Nikola, városi tanácsos, Braesinac Blogoje, pártvezetőségi tag, a vasinunkás szövetség titkára és Zivkovics Marinko, városi képviselő. Ezek az elvtársak szoktak minden nap a Wardar-ban találkozni, ezek ülnek ma is itt együtt és szabadságról álmodoznak. Odakint, a Belgradska-uliea sivár köveire teljes erővel és fénnel süt a gyönyörű májusi nap és idebent, a „Cafana Wardar” homályos sarokasztala körül reménytelen szürkéség honol. Május van és a szerb elvtársak komor gyülekezete a régi májusokról mereng. Az idei május elsejét nem lehetett megünnepelni, már a tavalyit se igen, de az azelőtti május elsejék felejthetetlenül szépek voltak. Felcsillog az elvtársak szeme, amíg beszélnek róla. A régi májusokról. Amikor a szerb proletárság is kivonulhatott forradalmi jelvényeivel, színeivel, vérvörös lo bogó alatt az utcára. Minden gyárban, min-

den műhelyben szünetelt a munka és a belgrádi proletárság hűséges szíve testvéri érzésben dobogott össze a berlini, párisi, budapesti, londoni, bécsi, pétervári, brüsszeli, szófiai proletárság szívével. A rég' májusok ilyenek voltak. És ez a májusi A mostani május?

Popovics Dusán elvtárs felsóhajt mély szomorúsággal:

— Vájjon lesz-e még valaha Szerbiában május elseje?

Ülünk a szerb elvtársakkal a „Wardaruban és egyszerre csak mr-gérkezik katonai egyenruhában Krsnik Ferenc horvátországi elvtársunk, aki Zágrábban az asztalosság-szervezetnek vezetőségi tagja. Most katona, persze, hosszú és keserves hónapokat töltött kinn a lövészárokokban és most szakaszvezetői rangban egyenesen Novipazárból érkezett valamely katonai küldetésben Belgrádba. Elvégezvén a hivatalos dolgot, sietett felkeresni a Café Wardarban a szerb elvtársakat, akik régi ismerősükként örömmel fogadják Krsnik elvtársat. Sok mindenről el beszélgetünk. Szóba kerül, persze, a magyar párt, szóba kerülnek a magyar elvtársak. A szerb elvtársak nagy érdeklődéssel kérdezősködnek a magyar pártügyek felől.

A legtöbb dologról egészen rosszul voltak a háborúban informálva a szerbek, akik

természetesen a hivatalos hírszolgálatra és az ántánt információira voltak utalva és ez tudvalevően nem túlságosan megbízható hírforrás. A szerb szocialisták a hivatalos félrevezetési rendszer ellenére is megőrizték a reálpolitikusokat jellemző józanságukat és ők azonfelül, hogy elvhű szocialistákhoz illően ellene voltak a háborúnak, mint jó szerbek, aggódva látták az első perctől kezdve, hogy ez a háború egyébként is végzetes lehet Szerbiára. Szó eóett erről is, szó esett sok egyébről, amiről mostanában a szerb elvtársak nem nagyon beszélhetnek máshol, mint maguk között, a Wardar-kávéház alkonyati homályában. Ahol lehet elmúlt májusokról, vörös májusi felvonulásokról, szabadságról álmodozni, ahol, ha behunyja az ember a szemét, azt is hiheti, hogy minden a régiben \ati most is...

Lassanként egészen beesteledett. A májusi nap fénylő sugarai elfogytak és a Belgradska-ulica házaira esteli homály ereszkedett alá. A Café Wardarban megnyúltak az árnyak, egymás komoly és meghatott arcát csak körvonalakban láttuk immár. Mindenki elhallgatott, nem szólt senki egy szót se. Perceken keresztül nyomasztó némaságban, valami komor és fájdalmas csendben ültünk valamennyien.

Mintha az egész helyzet történelmi tragikumaként lengett volna a Café Wardarban, a szerb szociáldemokrata párt romjai felett. Gyötrő világossággal lehetett — a sötétben — látni az egész végzetesen nagy pusztulást, ami itt végbement. Minden szenvedő ember iránt érzett szolidaritás melege járta át a szívemet és mély megilletődéssel éreztem át a szerb elvtársak megrendítő sorsának egész tragikumát.

— És nagyon kellett érezni ezen az árnyékos májusi estén ezt is — van abban valami mélységesen felemelő, bús szépség, hogy a szerb elvtársak, akik a békében megtalálták itt egymást, néhányan — akik még élnek — most is minden nap egybeverődnek az öreg Wardar kopott faasztalai körül és összebújva, csendben, halkán elbeszélgetnek és szabadságról álmodoznak. És nagy árvaságukban, nagy, nagy elhagyatottságukban is reménykedve, az igazhívők fanatizmusával szögezik a szomorú, megtört és hűséges tekintetüket — a Café Wardar homályos ablaküvegén át — az Internacionálé feltámadó napja felé...

Néhány adat a szerb szocialista párt történetéből

Belgrád, 1916 május.

A szerb szociáldemokrata céltudatos és következetes magatartása folytán jelentős erőtenyezővé vált és az tudott maradni a háború viharai között is. Kérdezősködésre a szerb elvtársak néhány szóval elmondották nekem a párt rövid történetét. Az a néhány adat a szerb szociáldemokrata párt életéből, amit a belgrádi elvtársak velem közöltek, a következő:

A párt — mint ilyen — 1903-ban alakult meg, noha a munkásmozgalmak hatását már korábban lehetett észlelni a parlamenti ellenzéken. Pártprogrammunk az erfurti program volt (a német szociáldemokrata párt programmja), amelyet a pártkongresszusi határozattal a speciális szerb és balkáni kérdésekkel és feladatokkal egészítettünk ki. Tanaink, elméletünk, taktikánk és politikánk marxista.

— Nem akartunk addig a falukba menni, inig a, városokban nem teremtettünk erősen szervezett és ideologikus keretet egy széles és hatalmas, forradalmi tömegmozgalom számára. Ezért csak 10 év múlva állítottunk jelölteket a falusi kerületekben, vagyis az 1912. évi általános választások alkalmával, amelyek különben Szerbiában az utolsó választások voltak.

— De még akkor is csak egy próbát tettünk, egy kicsinyben való kísérletet, ugyanis az akkor létezett 18 választókerület közül csak hatban állítottunk jelöltet; — és mégis e hat választókerületben mintegy 25.000 szavazatot és két mandátumot nyertünk. (A. Lapcsevics és Kaclerovics elvtársak mandátumát.) Ennek az eredménynek politikai horderejét csak akkor lehet helyesen megítélni, ha tudjuk, hogy Szerbiában egy, — bár nem magas — cenzus volt hatályban, amely azonban a pauperize It, proletarizált néptömegekre nézve elég jelentékeny: 15 dinár. És ha figyelembe vesszük, hogy a legnagyobb, az uralmon lévő párt, Pasics pártja e választások alkalmával az összes választókerületekben 160.000 szavazatot szedett össze. Ha valamennyi kerületben jelölteket állítottunk volna, úgy legalább 50.000 szavazatunk lett volna. Szerbia szociáldemokráciája a legjobb úton

volt, hogy széles naptömegek népszerű forradalmi pártjává legyen. Ám jött a háború elsöpört, felborított mindent. A szerb szociáldemokrata pártot is...

Ezeket mondták el a szerb elvtársak a szerb szociáldemokrata párt történetéből. Ez a néhány adat — amely kiegészítődik a párt háborúellenes agitációjának imponáló tényével — mindenkit meggyőzhet arról, hogy a szerb szociáldemokrata mozgalom fejlődő, életképes és a legszebb eredményekre jogosító szocialista mozgalom volt. Milyen kár érte!

Russzofilek — ausztrofilek

Belgrád, 1916 május.

Tudvalevő, hogy a magyar közvéleménynek sok tekintetben téves fogalmai voltak és vannak a szerb viszonyokról. A szomszédos ország népének hangulatáról, politikai és kulturális helyzetéről meglehetősen tájékozatlanságban voltak mindenkor még — a politikusaink is. Így például uralkodó nézet volt Magyarországon, hogy egész Szerbia a ruszofil eszmék rajongója és hogy minden szerb fanatikus híve és követője az oroszok cárijának. Nos, hát ez nem igaz.

A szerb szocialisták, idevonatkozó kérdéseimre igen érdekes felvilágosítást adtak, amely felvilágosítás sok téves nézet és félreértés eloszlatására hivatott. Íme, a szerb elvtársak objektív információja a háború előtti szerb politikai viszonyokról:

Helytelen volna azt hinni, hogy a szerb nép egész tömegében ruszofil érzelmű. A bolgár néptömegek sokkal nagyobb mér-

tékben azok, ami természetes és érthető is: Bulgária mindig is szorosabb politikai és kulturális vonatkozásban állt Oroszországgal, mint Szerbia, amely inkább Közép-Európára volt utalva és amelyben meglehetősen észlelhetők a középeurópai kulturális és gazdasági befolyások. Népességünk túlnyomó részében az úgynevezett középosztályhoz tartozik és ezek, tehát kereskedőink, iparosaink, sőt parasztjaink is gazdasági vonatkozásokban Ausztria-Magyarországra és Németországra voltak utalva. A ruszofilizmus inkább mesterségesen importált politikai árucikk volt, amelyet a belső pártharcokban segélyül vettek a harcoló felek. Milán király reakcionárius volt és teljesen ausztrofil; a radikálisoknak, az ő halálos ellenségeinek tehát szükségképpen ruszofileknek kellett lenniök. Milán elleni harcaikban a radikálisok Oroszországra támaszkodtak, ahol Milánt, mint Ausztria eszközét gyűlölték; és megfordítva: Oroszország balkáni terveiben Milán király és Ausztria ellen a radikálisokat használta fel. Az úgynevezett progresszisták (Napredujak), akik lényegileg reakeionáriusok voltak, Milán alatt az uralkodó párt voltak és ausztrofilek; és éppen ezért az egész ellenzék kötelességszerűen ausztrofil volt.

Az utóbbi időben, a Karagyorgyevicsek alatt, a helyzet némiképen megváltozott; a radikálisok (úgy az ó-, mint az ifjú radikálisok) russzofilek maradtak, ellenben a progresszisták egy politikai saltomortalét csináltak: a Karagyorgyevicsek alatt is kormányképesek lettek és *russzofilek*; és megfordítva, egy régi kormányképes párt Milán idejéből, a liberálisok, nacionalisták most ausztrofil politikát csinált. A radikálisok russzofilizmusát még megerősítették a francia milliók, valamint a francia és a radikális körökből származó szerb pénzügyi férfiak közeledése (például a Zenialj sa Banka). Ehhez járult még az intelligencia befolyása, amely az utóbbi időben teljesen francia iskolázást nyert.

Egyszóval: az uralkodó pártok most russzofilek lettek, a polgári ellenzék ausztrofil; csak egyetlen párt volt szerbofil és balkanofil: a szerb szociáldemokrata párt, amely fáradhatatlanul a balkánföderáció mellett agitált, amely egyaránt irányult volna, Ausztria — és Oroszország befolyása ellen is, illetőleg nem irányult lényegileg senki ellen, hanem tisztán Szerbia érdekeit tartva szem előtt, a Balkán-népek testvériségét és egymásra utaltságát hangoztatta. A szerb szociáldemokrata párt balkanofil külpolitikát csinált és ha az

uralkodó pártok — a ruszsofil őrjöngés helyett, szintén ezt az irányzatot követték volna, akkor Szerbia bizonyára elkerülhette volna a katasztrófát. Fájdalom, az ország lakosságának kisebbségét alkotó ruszsofilek győztek és — Szerbia elbukott. Ezekben világították meg a szerb elvtársak egészen tömören a Szerbiában viaskodó politikai áramlatokat. A szerb elvtársak nagyon megörültek, amikor közöltem velük, hogy a Balkán-kérdésben, tehát Szerbiára nézve is, a magyarországi szociáldemokrata párt ugyanazt a politikát követelte és vallotta mindig, mint a szerb testvérpárt: a Balkán a Balkán-népeké. Mindenki emlékezik még! minálunk a budapesti szervezett munkásság nagy háborúellenes demonstrációira, amikor az utcákon elvonuló tömeg mérhetetlenül hosszú emberoszlopai felett sűrű egymásutánban lengett és tiltakozott a vörösbetűs tábla:

A Balkán, a Balkán-népeké!

A szerb elvtársak jóleső hálával fogadták ezt a megkésett elégtételt és csendes rezignációval mondogatták, hogy milyen kár is az, hogy a mi pártunk — a proletárok pártja — itt is, ott is, gyöngé volt még...

Pasics — a szerb szocialisták megvilágításában

Kétségtelen, hogy a világháborúban szerepet vivő államférfiak közül Basics szerb miniszterelnök nevét talán a leggyakrabban emlegették. Az is kétségtelen, hogy Szerbia összeomlásában Basicsnak jelentékeny része van és a rendkívüli idők nyilvánvalóan emelték a szerb államférfiúi jelentőségét. Annyi mindenféle torzképet rajzoltak és írtak erről a Basicsról, hogy érdekesnek tartottam a szerb elvtársak véleményét megtudni róla, mert bizonyos, hogy a legobjektívebb és a legmegbízhatóbb fotográfija Basicsnak a szerb szocialisták előadásából alakul ki. A szerb elvtársak Basics alakját a következőleg jellemzik:

Basics nem államférfiúi minőségében nagy, hanem elsősorban mint pártvezér bír komoly képességekkel. Egyébként igen közepes tehetség és a ravasz diplomata mivoltáról regélő legendák valóban alap ta-

lan legendák. Mint szónok teljesen jelentéktelen, alig van valaki, a skupstinában, aki ne volna sokkal különb szónok Pasicsnál. A szerb miniszterelnök ugyanis akadozva, dadogva beszél, még a szerb nyelvet sem beszéli egészen tisztán, hanem valamelyik határmenti szerb falu furcsa táj szólásaival és bántó dialektusában. Amilyen rossz szónok Pasics, éppen olyan tehetségtelen publicista, az újságok számára leadott nyilatkozatai éppen annyira hatástalanok, mint parlamenti beszédei. Szóval, Pasics teljesen nélkülözi azokat a tulajdonságokat, amelyek egy nagy államférfiú számára elengedhetetlenek, viszont kétségtelen, hogy rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amelyekkel valaki pártvezér lehet.

Pasics a legnagyobb pártszervező, aki meg tudja teremteni és együtt tudja tartani a (parlamenti többséget. Az ő ropant hatalmának is az a titka, hogy mint kitűnő pártember, jól megszervezte a szerb parlamenti többséget és minthogy Szerbia demokratikus állam, természetesen az történt, amit a többség akart, még akkor is, ha netán az uralkodó nem akarta volna. A szerb miniszterelnök korábbi ellenzéki harcaiban szerezte meg a népszerűségét és azóta az ő személyes, nagy összeköttetései-vel tudta magát a felszínen tartani és

egyébként is ő volt az egyetlen szerb politikus, aki a régi ellenzéki küzdelmekből kompromittálatlanul került ki. Legértékesebb tulajdonságai Pasicsnak a végtelen türelem és kitartás, amellyel a legdurvább inzultusokat is szinte bámulatos hidegvérrel tudja zsebrevenni. A legnagyobb politikai viharok és izgalmak közepette is mindig meg tudja őrizni nyugalmát és hidegvérét, ő az az ember, akit nem lehet megsérteni, akit soha senki még a flegmájából ki nem hozott. Egyebekben egy minden koncepció nélkül való férfiú ő, akinek egész varázsigéje, hitvallása és politikai tudománya az hogy:

— HigyjeteK Oroszországnak, bízzatok a cárbán !

Komoly szerb politikai körökben és különösen a szerb szocialisták között derűtlenséggel olvasták mindenkor azokat a külföldi sajtóközleményeket, amelyek erről az egészen primitív és fanatikus russzofilra jongóról úgy írtak, mint nagy politikusról és ravasz diplomatáról. Ez a legnagyobb tévedés, mert se a reálpolitikáról, se a diplomáciai szövevényekről Pasicsnak sejtetelme sincs, agitálni és embereket fanatizálni pedig egyáltalán nem tud, egyszerűen csak ő van fanatizálva russzofil irányban, és minthogy kitűnő pártszervező, rajta ke-

resztül Oroszország befolyása korlátlanul érvényesült, mivel hogy a többséget együtt tudta tartani: ezt Pasicnál jobban senki sem tudta. Pasics végzete lett Szerbiának, pedig igazán nélkülözötte azokat a képességeket, amelyek egy ország összeomlását vonják maguk után. Szerbiában még ma sem értik, hogy hogy is tudta Pasics mindazt megcsinálni, amit megcsinált. Mert soha egyetlen pillanatig sem volt ő államférfiú, egyszerűen csak pártférfiú volt.

A szerb szocialisták szemüvegén keresztül, íme, ilyenné törpül Pasics immár legendássá vált alakja, amelyet az ántantsajtó meg nem érdemelt grolifikáló magasztalással övezett, viszont a központi hatalmak sajtója igaztalanul és helytelen irányban torzított el. Az igazság Pasicsról nem több és nem kevesebb, mint amit a szerb elvtársak mondtak el róla.

Belgrád 1916 májusában

Belgrád, 1916 május hó.

Este kilenc óra lesz mindjárt, én a Vise-gradska-ulicából jövök, a Lapcsevies elvtársam lakásáról és annyi minden szomorúság borong felém a belgrádi házakból. Csönd van, kiérek a fő-utcára és fölülök a villamosra, amely robog a belgrádi este csönd jón át tova, a város belsejébe. Az egyik megállónál kedves, csinos szerb kisasszonyok sietnek hangos nevetéssel a villamos felé, egymásután fölkapaszkodnak a lépcsőkön és amíg elhelyezkednek az üléseken, mosolyogva, vidáman integetnek az asszonyoknak és leányoknak, akiknél nyilván vendégségben voltak és akik elkísérték őket a villamos-megállóig. Azok is szeretettel, kedvesen intenek búcsút vendégeiknek, a villamos már tovább robog és innen is, onnan is integetnek, mosolyognak, köszöngetnek, fehér zsebkendőt lobogtatnak, amíg csak látják egymást. Szokatlan és kedves estéli

kép itt Belgrádban, a nevetgélve búcsúzkodó szerb kisasszonyok a villamoson és a villamos-megállónál, ahogy néhány percre eltelejtenek minden rosszat, minden szomorúságot, mintha minden a régiben volna, mintha a fiú, a testvér, az apa most is itthon volna és ők vendégségből jönnek és hazamennek és jókedvűek és mosolyognak és nem gondolnak semmi, semmi rosszra. Ez volt az egyetlen derűs kép, amit Belgrádban láttam 1916. év május havában . . .

*

A Remington-írógép kedves reklám-kisasszonya Belgrádban is olyan szeretetreméltóan mosolyog le a plakátról, mint Pesten, a Rákóczi-úti házak faláról. Remington-kisasszonyt jól esik itt viszontlátni. Kora reggel trombitaharsogás és dobpergés jelzi, hogy kirukkolnak a katonák és akik kirukkolnak és akik a trombitát teli tüdővel fújják, azok mind magyarok. Magyar katonák masíroznak Belgrád utcáin, ahol utón-útfélen gyászruhás szerb asszonyokkal találkozom. Belgrádban mindenki gyászol. Orosz foglyok seprik a belgrádi utcát és német, magyar, osztrák tiszték sétálnak az egészen kezdetleges kövezeten. Bolgár katonatiszt szálás alakja tűnik föl, szép szerb leány jön vele szemben. A bolgár tiszt rámosolyog a szerb hölgyre. A leány elsápad

a dühtől, gyűlölettől villámló tekintettel néz végig a bolgár tisztén, majd az utálattól megrázkódva, elfordítja büszkén a fejét és összeszorított, villogóan fehér fogai között halk szitkokat mormol a bolgár tisztről, aki nyugodtan tovább mosolyog. Végtelen a szerbek gyűlölete a bolgárok iránt.

Rongyos és kopott egyenruhájú, nyomorék, sánta szerb közkatoná biceg és kocog mankójára támaszkodva a belgrádi köveken. Mintha a rokkant Nagyszerbia sántikálna ott rémes, vonszolódó kocogással.

*

És a májusi nap teljes erővel süt és minduntalan föltűnik egy-egy rokkant szerb katoná mankós, nyomorék, szánalmas alakja. Szegények. Elszoruló szívvel kell őket nézni, így kerültek vissza szerb hazájuk fővárosába és így várta őket szerb hazájuk fővárosa. Valahonnan katonazene tépett foszlányait sodorja erre az enyhe tavaszi szél és a fő-utcai cukrászdában a hódító katonák táboroznak. Az egyik márványasztalon a szemközti tükör alatt ülő finomarcú, gyászruhás szerb kisasszony portréját rajzolja egy ismert pesti művész, aki most Belgrádban katonáskodik.

*

Gyönyörű májusi nap van, Belgrádot elönti a napfény és én szomorú szemű szerb

szocialistákkal bolyongok a csöndes városban. A Kalimegdán felé megyünk. Szerb költők, tudósok, professzorok és hadvezérek szobrai között járok és a sok vihart látott Kalimegdán csöndbe burkolózva áll előttem és a várrom fölött feketesárga lobogót lenget a szél. Az erőd kertjének lombos akácfáin madarak csicseregnek és a padokon tarkaruhás szerb kislányok üldögélnek, odább magyar katonák olvasnak levelet, újságot, sőt könyvet is. A Duna hátán hajók himbálódznak, a Száva habos hullámain fadarabok úszkálnak. A Dunán veszteglő hajók árboacán — itt a szerb partok mentén — magyar zászlók lengenek és egy erre topogó öreg szakállas szerb pap csüggedten és mélán nézi a szélben lengedező piros-fehérvörös színeket. A Kalimegdán sáncain pipacs piroslik mindenfelé, a nap tűzében szinte lángolva ég a piros pipacs, mintha az itt kiontott vérből sarjadzott volna, mintha minden meghalt katona vérének magába szívta volna, olyan vérpiros a Kalimegdán omlatag sáncain virító pipacs, amely tán sehol sem ilyen piros, mint itt. És ahová nézek, mindenütt pipacs piroslik, tele van a Kalimegdán ilyen égő színekben úszó vérrózsákkal. . . .

Színes tavaszi ruhába öltözött leányok jönnek, kezükben pipacsbokréta, öreg szerb

férfi két szőkehajú kis unokáját vezeti, mind a kettő sok, sok piros pipacsot szorongat kiesi kezében. A két kis szerb unoka tipeg a mély gödrök és gránátúrások mellett, a csöndessé vált Kalimegdán omlatag falai, mohos sáncai és ágyútépte árcai között. És nem tudják — honnan is tudhatnék — hogy ide valamikor a, halál zuhogott és talán az ő édesapjuk is éppen itt pusztult el. Mert valahol biztosan elpusztult, mert az ilyen csöppnyi szerb gyermekek édesapái mostanában nem igen szoktak élni . . .

*

Az egész vasárnapot végigcsatangolni a szerb elvtársakkal, kimegyünk a Topcsiderre, majd betérünk megpihenni a Milosaulicán levő „Szép kilátás”-kávéházba. A „Café Wardar” mellett, ide is el szoktak látogatni a szerb elvtársak, különösen ilyenkor, tavaszi vasárnapokon valósággal tolonganak a „Szép kilátás”-kávéházban a szerb szocialisták, most azonban egészen üres a kávéház, csak mi telepedünk le néhányan az elárvult asztalok köré. A „Wardar”-ba még csak mindennap elnéz a Belgrádban lézengő néhány elvtárs, de ide már csak ritkán vetődnek el még vasárnap is. Pedig már munkásotthon régesrégén nincs, sőt ma már a munkásotthon kulcsai sincsenek a szerb elvtársaknál, pedig olyan jó érzés volt (legalább

a kulcsokkal rendelkezni. Az új uralom ugyanis néhány hónappal ezelőtt rekvirálta a munkásotthon helyiségeit, amelyeket a saját céljaira, használ tol. Megható jelenet volt, amikor a katonák megjelentek a munkásotthon háza, előtt, hogy azt rekvirálják, egy fiatal szerb elvtárs, aki nagyon szeretett a lezárt pártház körül is ólálkodni, (úgy látszik őrizte a párt hajlékát) előlépett és hallatlan naivitással tiltakozott a rekvirálás ellen, mondván:

— Ezt az épületet mincs joguk rekvirálni! Ide nem szabad belépniök! Ez a szerb szociáldemokrata párt háza, ez az Internacionálé védelme alatt áll!

Persze, a rekviráló katonákat az Internacionálé nevében való ez az ünnepélyes tiltakozás nem igen feszélyezte, a naiv fiatal szerb elvtársat elhárították az útból és azóta a szerb szociáldemokrata párt háza is a katonai közigazgatás céljait szolgálja. Popovics Dusán elvtárs beszélt el a „Szép kilátás”-ról elnevezett kávéházban ezt a megható történetet. Az Internacionálé nevében tiltakozó ifjú szerb elvtárs — sovány, vékony, húséges szemű fiú — is jelen volt az elbeszélésnél és röstelkedve hajtotta le a fejét. Az ő számára keserves csalódás, fájdalmas kiábrándulás volt ez a naiv eset, ő szegényebb lett egy szép illúzióval.

Hát hiszen van, van élet Belgrádban, az üzletek nyitva, úgynevezett forgalom is észlelhető és mégis hiányzik valami ebből az életből, ez nem igazi élet, valami fojtott csend nehezül a városra és lépten-nyomon megérezni, hogy igen sokan hiányzanak, még mindig nagyon sokan vannak távol. Csöndes, szomorú város Belgrád. Különösen este. Ránk esteledett és a belgrádi csönd egész nyomasztó súlyával ránehezedett az utcákra. Soha ilyen vigasztalan vasárnap estét! Az ablakokból kisgyerekek, leányok, asszonyok és öregek nézegetnek ki szomorúan a sötét utcára. Mi közülük van ezeknek a szegényeknek Pasicshoz, mi közülük az orosz cárhoz, az antanthoz, az egész szörnyű világegéshez, mi közülük van nekik? Csak ahhoz van öneik közülük, hogy a fiuk, az uruk, az apjuk, a testvérük, az eltartójuk elment, elvitték őket mind és nem jöttek többé vissza és ők nem tudják, hol vannak, semmit sem tudnak és semmit sem hallanak róluk. És hiába néznek ki az ablakon a belgrádi este reménytelen sötétjébe, szemükben a világ minden, minden szomorúságával, az ő férfiai, akiket elvittek tőlük, nem jönnek haza, nem jönnek vissza.

Nagyon kell sajnálni ezeket a szegény, hiába váró gyászolókat, sajnálni kell őket és szelíd részvétellel kell feléjük fordulni. Hi-

szén ezek nem „ellenségek”, ezek apátlan árvák, özvegy feleségek, gyermeküktől megfosztott könnyesszemű szülők, apák és anyák ezek. Ezek ellen a szerencsétlen és titokban síró emberek ellen, a meghódított Szerbia árva, özvegy és gyászoló és sokat szenvedő népe ellen nem kell, nem lehet és nem szabad háborút viselni. Ezeket a végnélküli kálváriát járó, véresszívű embereket támogatni, segíteni és vigasztalni kell. Bizonyára meg is teszik ezt azok, akiknek — a hadiszerencse folytán — erre alkalom és mód adatott. Megteszik, hiszen az alkalom elmulasztása bűn volna az emberiesség ellen.

TARTALOM

Előszó	3
Amiről ezek a lapok szólnak	35
A szerb elvtársak feldúlt otthonában.....	43
A szerb szocialisták hősies békeharca	51
Látogatás Lapcsevics Dragisánál	69
A szerb szocialisták utolsó békememoranda duma	77
Dimitrij Tucovics	83
Kiszakított lapok Tucovics Dimitrij harc- téri naplójából.....	91
A „Cale Wardar”-ban	102
Néhány adat a szerb szocialista párt tör- ténetéből	109
Russzofilek — ausztrofilek	112
Pasics — a szerb szocialisták megvilágítá- sában	116
Belgrád 1916 májusában	120